

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“MÜASİR DÖVRDƏ YERLİ BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN MENECMENTİ
VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Ravəndi Ələsgər Hafiz oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., Dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2020-ci il**

“MÜASİR DÖVRDƏ YERLİ BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN MENECMENTİ
VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə menecmenti

Orup: 644

Magistrant:

Ravəndi Ələsgər Hafiz oğlu

_____ **imza**

Elmi Rəhbər:

i.ü.f.d., b/m. Hüseynova Alidə

Teymur qızı

_____ **imza**

Proqram Rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil

oğlu

_____ **imza**

Kafedra Müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəliyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm andı

Mən, Ravəndi Ələsgər Hafiz oğlu and içirəm ki, “Müasir dövrdə yerli bütçə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“MÜASİR DÖVRDƏ YERLİ BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN MENECMENTİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Bütçə siyasəti ölkənin maliyyə siyasətinin mühüm hissəsi olmaqla bütçə formalaşdırma siyasətini ifadə edir və bir sıra ədəbiyyatlarda fiskal siyasət kimi tanınır. Bu cəhətdən, müasir dövrdə yerli bütçə xərclərinin idarəçiliyi və onun inkişaf etdirilməsi istiqamətləri dövrümüz üçün olduqca aktual olmaqla müasir yanaşmalarla araşdırma tələb edir.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycanda bütçə-vergi siyasətinin hazırkı vəziyyətinin analizi və onun təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətlərini müəyyən etmək.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın aparılması zamanı ədəbiyyat təhlilindən, müqayisəli araşdırma, GZİT analizi və s. metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Müasir dövrdə yerli bütçə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri ilə əlaqəli araşdırma, innovativ fikirlər, nəzəriyyə və təcrübə problemləri üzərində işi təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat işi ilə bağlı əsas məhdudiyyət konkret olaraq müasir dövrdə yerli bütçə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqi ilə bağlı kifayət qədər ədəbiyyatın olmamasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi bu sahədə təkmilləşdirmə ilə bağlı müasir metod və vasitələrin istifadəsidir. Müasir dövrdə yerli bütçə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi ilə əldə edilən nəticələri statistik göstəricilərdən görmək mümkündür.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticələri, bu sektorda fəaliyyət göstərən mütəxəssislər, tələbələr tərəfindən, həmçinin fiskal siyasətdə istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: yerli bütçə xərcləri, fiskal siyasət, iqtisadi inkişaf

“MANAGEMENT OF LOCAL BUDGET EXPENDITURES IN MODERN TIMES AND DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT”

SUMMARY

Relevance of the study: Fiscal policy is an important part of the country's fiscal policy and represents the policy of budget formation and is recognized in some literature as fiscal policy. In this regard, the management of local budget expenditures in modern times and the directions of its development are very relevant for our time and require research with modern approaches.

The purpose of the study: to analyze the current state of fiscal policy in Azerbaijan and to identify key areas for its improvement.

Research methods used: From the analysis of the literature, comparative research, SWOT analysis, etc. during the research. methods were used.

Research database: Organizes work on research, innovative ideas, theories and practical problems related to the management of local budget expenditures and its improvement in modern times.

Limitations of the research: The main limitation of the research is the lack of sufficient literature on the study of local budget expenditure management and its improvement in modern times.

Scientific novelty and practical results of the research: The scientific novelty of the research is the use of modern methods and tools for improvement in this area. In modern times, the results obtained with the management of local budget expenditures and its improvement can be seen in the statistics.

Areas where the results can be used: The results of the research can be used by professionals, students, as well as in fiscal policy.

Keywords: local budget expenditures, fiscal policy, economic development

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ – Amerika Birləşmiş Ştatları

ÜDM – Ümumi Daxili Məhsul

USD – United States Dollar (Amerika Birləşmiş Ştatlarının pul vahidi)

ARDNF – Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti

GZİT - Güclü, Zəif tərəflər, Fərsətlər, Təhdidlər

CESD - İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. MALİYYƏ MENECMENTİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ	
ƏSASLARI.....	13
1.1. Yerli büdcə xərclərinin nəzəri-metodoloji əsasları.....	13
1.2. Yerli büdcə xərclərinin əsas mənbəyi və istiqamətləri.....	18
1.3. Yerli büdcə xərclərinin təsnifləşdirilməsi.....	21
II FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ YERLİ BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN	
MENECMENTİNİN GZİT TƏHLİLİ.....	27
2.1. Yerli büdcə xərclərinin menecmentinin tənzimlənməsinə təsirinin	
qiymətləndirilməsi.....	27
2.2. Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmentinin GZİT təhlili.....	39
III FƏSİL. YERLİ BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN MENECMENTİNİN	
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	54
3.1. Dövlətin irəli sürdüyü təkliflər nəticəsində yerli büdcə xərclərinin	
menecmentində baş verən dəyişikliklər.....	54
3.2. Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmentinin təkmilləşdirilməsi	
istiqamətləri və səmərəliliyi.....	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	71
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	73
Qrafiklərin siyahısı.....	77
Cədvəllərin siyahısı.....	77
Şəkillərin siyahısı.....	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müstəqil Azərbaycan Respublikasında ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən xarici və daxili siyasətin, dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamı kimi müəyyən edilmiş inkişaf strategiyası, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən məharətlə həyata keçirilmişdir. İqtisadiyyata inteqrasiya, neft və qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafı, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması iqtisadiyyatın tarazlı və mütənasib inkişafı üçün əsas vasitədir. Azərbaycan iqtisadiyyatında Prezident İlham Əliyevin bu sahədə imzaladığı bir sıra vacib fərman və proqramların uğurla icrası nəticəsində əsaslı irəliləyiş əldə edilmişdir.

2017-ci ildə Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən təmin edilən gəlirlər 101,2% səviyyəsində icra edilmiş və dövlət büdcəsi gəlirlərinin müvafiq olaraq 41,6% və 9,7% -ni, mütləq ifadədə 6 milyard 119 milyon manat və 1 milyard 589 milyon manat təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2015-ci ildə qeyri-neft sektorunda büdcə gəlirləri 6 milyard 960 milyon manat və ya 104%, proqnozdan 201 milyon manat çox, 2016-cı illə müqayisədə 684 milyon manat və ya 9,6% çox olmuşdur. Ümumilikdə vergi daxilolmalarında qeyri-neft gəlirlərinin payı 40,6% təşkil edib ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə 6,7% çoxdur. Son 10 ildə büdcə gəlirləri 5,6 dəfə, Vergilər Nazirliyinin xətti ilə vergi gəlirləri 2,7 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektorunda 4,8 dəfə artım müşahidə olunmuşdur.

Vergi sistemində aparılan hərtərəfli islahatlar, sahibkarlar və iş adamları üçün əlverişli iş mühitinin yaradılması, iqtisadi inkişafı stimullaşdıran çevik və təsirli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi bölgələrə görə dövlət büdcəsində vergi gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə nəticələnmişdir. 2019-cu ildə bölgələrə görə vergi gəlirləri yalnız 86,7 milyon manat təşkil edirdisə, 2019-cu ilin sonlarında bu rəqəm 7,9 dəfədən çox artaraq 629,1 milyon manata çatdı. Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsində ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf vəzifələrinin icrasında dövlət büdcəsinin rolu daima artmaqdadır. Ölkənin maliyyə sistemində dövlət büdcəsinin xüsusi yeri dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin maliyyə təminatında

əvəzsiz rol oynayır ki, bu da büdcə planlaşdırması üçün mühüm problemlər yaradır.

Ölkə gəlirlərinin yenidən bölüşdürülməsi, iqtisadiyyatın tarazlı inkişafı, sosial funksiyaların gücləndirilməsi, dövlətin müdafiə qabiliyyəti və digər milli vəzifələrin icrası birbaşa dövlət büdcəsi hesabına təmin edilir. Buna görə büdcə gəlirləri və xərclərinin düzgün planlaşdırılması və rəasional istifadəsi dövlət əhəmiyyətli bir vəzifədir. Hal-hazırda büdcə planlaşdırılmasını yaxşılaşdırmaq və büdcənin sosial-iqtisadi inkişafdakı rolunu artırmaq üçün elmi araşdırmalara böyük ehtiyac var. Bu baxımdan seçdiyimiz tədqiqat mövzusu ən aktual məsələlərdən birinə həsr olunmuşdur.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf tempini müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri də dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının səviyyəsidir. Vergi gəlirlərinin səviyyəsi, öz növbəsində, mövcud vergi bazasından və nəticədə vergi potensialından mühüm dərəcədə asılıdır. Bundan əlavə, vergi potensialının düzgün tərifli vergi gəlirlərinin proqnozlaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Respublikanın maliyyə bazasının formalaşdırılması və onlardan səmərəli istifadə məsələləri son vaxtlar geniş tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodikasını hazırlamaq üçün vergi potensialının nəzəri və metodoloji əsaslarını öyrənmək, vergi potensialına təsir edən amilləri müəyyənləşdirmək, qiymətləndirmək və proqnozlaşdırmaq, optimal vergi rejiminin formalaşma istiqamətini analiz etmək, təsirlərini qiymətləndirmək lazımdır.

Milli səviyyədə həyata keçirilən maliyyə siyasəti makroiqtisadi tarazlığı təmin etmək üçün vacibdir. Buna görə seçilmiş mövzu xüsusi əhəmiyyətə və aktuallığa malikdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi prosesi müxtəlif yerli və xarici yazıçıların elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bunlara Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H., Bağirov D.A., Rzayev İ.M., Sadıqov M.M., Məmmədov F.Ə., Hoter H.K., Jack K.M., Mary Y.L., Ray J.N., Stiglitz N.H., Joseph O.İ., Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магерамов Р.Б., Салаев Р.А. və başqalarını nümunə göstərmək olar.

Araşdırmalardan məlum olur ki, mövzuyla bağlı çoxlu sayda elmi yazılar, məqalə və jurnallar çap edilmişdir. Bütün bunlar tədqiqatın aparılmasını olduqca asanlaşdırır.

Tədqiqatın əsasında mövzu ilə bağlı yerli və xarici mütəxəssislərin elmi əsərləri, yerli və xarici mətbuatda yer almış rəsmi və digər rəsmi internet saytlarında qeyd olunan məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatının məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakılardır:

1. Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini araşdırmaq;
2. Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmenti və mövcud maliyyə hesabatını müəyyənləşdirmək;
3. Mövcud problemləri araşdırıb, həll yollarını təklif etmək və s.

Tədqiqatın əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

1. Büdcə - vergi siyasətini müəyyənləşdirmək;
2. Yerli büdcə əməliyyatlarında əlavə gəlirlərin formalaşması və vergi əsaslarını izah etmək;
3. Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini araşdırmaq.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyektı büdcə xərcləri, predmeti isə müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın aparılması zamanı bir sıra metodlardan istifadə olunmuşdur. Bunlardan ilki müqaisəli araşdırma metodudur ki, burada xarici ölkələrin büdcə siyasəti ilə Azərbaycanda bu sahədəki mövcud şəraiti müqaisə edilib qarşılaşdırılmışdır. Digər istifadə olunmuş metod isə GZİT analizidir. Bu analiz vasitəsilə müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmentinin zəif və güclü tərəfləri, fürsət və təhlükələri araşdırılır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri ilə əlaqəli nəzəriyyəsi və praktikasını problemləri üzərində apardıqları işlər təşkil etmişdir.

Tədqiqatda müxtəlif kitablar və xarici məqalə materiallarından geniş istifadə edilmişdir. Məlumat bazası eyni zamanda elmi və praktik konfransların materialları, internet saytları və statistik materiallarıdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat işi ilə bağlı əsas məhdudiyyət konkret olaraq müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqi ilə bağlı kifayət qədər ədəbiyyatın olmamasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın əsas elmi yeniliyini aşağıdakı kimi əks etdirə bilərik:

1. Mövzunun konseptual və nəzəri-metodoloji əsasına, müasir vəziyyətinə aydınlıq gətirildi:

a) “Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” anlayışına müəllifin şəxsi yanaşması formalaşdırıldı.

b) mövzuyla bağlı konsepsiya, prinsiplər və təkmilləşdirmə yolları araşdırılmışdır.

2. Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri üçün mövcud metod və modellərin sintezi, habelə fəaliyyət göstəricilərinin müqayisəli təhlili metodlarına əsaslanaraq mövzunun tədqiqinə metodik bir yanaşma hazırlanmışdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın aparılması zamanı əldə olunan nəticələr və qeyd olunmuş təkliflər müasir dövrdə yerli büdcə

xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri prosesində müasir yenilik potensialı üçün istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin başlıca müddəalarına əsaslanaraq əməkdaşlıq yolu ilə müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmenti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə yönəlmiş uzunmüddətli strategiyaların hazırlanmasında və həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər.

Bununla belə mövzudan xidmət müəssisələri, ticarət, sənaye sektorunda inkişaf perspektivini artırmaq üçün istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. MALİYYƏ MENECMENTİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Yerli büdcə xərclərinin nəzəri-metodoloji əsasları

Yerli büdcə xərcləri hər bir dövlətin öz qarşısına qoyduğu vəzifə və ya funksiyalarını həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan sərfiyyatdır. Bu xərclər hökumətin, vahid bir mərkəzdən idarə edilən vəsait fondlarının müxtəlif aspektləri üzrə istifadə olunması prosesində ortaya çıxan bir sıra iqtisadi nüansları əhatə edir. Yerli büdcə xərclərinin bir neçə növünün olması onun iqtisadi funksiyasının göstəricisidir. Bu xərclərin hər növü keyfiyyət və kəmiyyət (miqdarı) xarakteristikalarına malikdir. Kəmiyyət göstəricisi məsrəflərin həcmi (ölçüsünü) müəyyənləşdirməyə, keyfiyyət göstəricisi isə hər hansı bir xərc sinfinin iqtisadi təyinatını və təbiətini öyrənməyə şərait yaradır. Büdcə məsrəflərinin növlərini bir neçə vasitələrlə təyin etmək mümkündür: ölkənin funksiyaları, dövlətin iqtisadi-sosial səviyyəsi, büdcə ilə xalq təsərrüfatı arasında əlaqənin böyüklüyü, ölkənin inzibati quruculuğu, büdcə fondlarının verilmə forması və s. ilə müəyyən edilir. Bu vasitələr sosial və iqtisadi inkişafın müəyyən bir hissəsində bu və digər hər bir dövlətin büdcə xərclərinin əmələ gəlməsini təmin edir. Hökumətin sosial-iqtisadi həyatında büdcə məsrəflərinin əhəmiyyətini və rolunu müəyyənləşdirmək məqsədi ilə onlar hər hansı funksiya və göstəricilərinə görə sistemləşdirilir. Büdcə təsnifatının vacibliyi ondan ibarətdir ki, əldə olan məlumatlardan bacarıqlı şəkildə istifadə etməyə, büdcənin elementləri üzərində xərclərin sistemləşdirilməsinə, büdcə vəsaitlərinin real hərəkətini görməyə, iqtisadiyyatın və sosial proseslərin inkişafına təsir göstərməyə şərait yaradır. Hesabat vəsaitlərinin üzləşməsi, müqayisə və təhlil etməyə imkan verir. Büdcə vəsaitlərindən əsaslı şəkildə istifadə etmək üçün gözlənilməz təklif və nəticələrin qarşıya qoyulmağa, sosial və iqtisadi inkişafın tərəflərini müəyyənləşdirmək üçün pul fondlarının səmərəli istifadəsinə imkan verir.

Xərclərin təsnifatlaşdırılması büdcə üçün nəzərdə tutulmuş hesabların yoxlanmasına, tabeçiliyində olan büdcələrin və büdcə qurumlarının smetalarının bir neçə ilə üzləşdirilməsinə, xərclərin və onların miqdarının müəyyənləşdirilməsinə və

həmçinin hansısa bir qarşıya qoyulmuş tələbatın həll dərəcəsinin müəyyən olunmasını asanlaşdırır. Təsnifat büdcə və smetaları ümumi şəkildə cəmləşdirməyə, iqtisadi təhlil həyata keçirməyi sadələşdirir, büdcənin icra edilməsinə nəzarəti asanlaşdırır, bu vəsaitlərdən məqsədli şəkildə istifadəsini, zamanında bu pul vəsaitlərinin bir yerdə cəmləşdirilib toplanmasına yardım edir. Büdcənin idarə edilməsinə aid hesabat üzrə məsrəfləri tutuşdurmağa, maliyyə siyasətinə düzgün əməl olunmasına, vəsaitlərin səmərəli xərclənməsinə və maliyyə planlarının həyata keçirilməsinə nəzarət imkanı verir. Büdcə sisteminin bütün mərhələlərində sərbəst olaraq vahid bir yanaşma üslubu ilə bütün büdcələrin icrası və tərtibinə, büdcə xüsusiyyətlərinin ərazi inzibati və sahələr üzrə müqayisə üçün təsnifatı baş verir. Büdcənin təsnifatı bütün təşkilat və idarələr üçün məcburidir və Azərbaycan Respublikasının büdcə qanunvericiliyi ilə qarşıya çıxmış tələblər əsasında qurulur. Büdcə eksperimenti zamanı edilən müəyyən dəyişikliklər əlaqədar dövlət idarəetməsi və quruculuğu sistemində edilən düzəlişlər, bütün mərhələlərdə büdcələrin müstəqilliyi, yerli və dövlət orqanlarında öz büdcələrinin icrası və tərtibatı ilə bağlı hüquqların ortaya çıxarılması, büdcə məsrəfləri hissəsində ayrı-ayrı xərc maddələrində şifrlərin dəyişdirilməsi, yeni büdcə təsnifatının tətbiqini tələb etdi. Təsnifatın əsas tələbi aydın və sadə formada büdcənin gəlir mənbələrinin və vəsaitlərin hərəkət istiqamətlərini əks etdirməkdən ibarətdir. Təsnifatın bölmələrində əsasən vəsaitlərin xərc strukturunda şifr və kodların tamamilə verilməsi vacib hesab olunur, bu təsnifatın əsas məqsədi büdcənin struktur göstəriciləri, tərkibi və əsas məzmunu beynəlxalq müqayisədə təmin edilməlidir.

Maliyyə meneceri tərəfindən veriləcək qərarlar həm investor həm də işə təsir edir. Firmanın dəyərini artırmaq investorun sərvətini artırmaq deməkdir. Digər tərəfdən bazar dəyəri gələcək pul axınlarının həcmindən və bu məbləğə çatma ehtimalından asılıdır. Bu səbəbdən həm pul daxilolmasına (gəlirliliyə), həm də bu pul daxilolmasına nail olma ehtimalı yüksək olan maliyyə menecerinin tarazlaşdırması lazım olan amillərdir.

Maliyyə şöbəsinin işdəki digər şöbələrlə koordinasiya işləməsi son dərəcə vacibdir. Maliyyə şöbəsinin rəyi həmişə istehsal və marketinq kimi digər şöbələrdə

nəzərdən keçirilən layihələrin həyata keçirilməsi üçün alınır. Təşkilatdakı maliyyə funksiyasının yeri müəssisələrin kiçik, orta və ya böyük müəssisə olmasına görə dəyişir. Kiçik müəssisələrdə maliyyə funksiyası ümumiyyətlə müəssisə sahibi və ya ümumi menecer tərəfindən həyata keçirilir.

Digər tərəfdən orta müəssisələrdə maliyyə funksiyası və mühasibat funksiyası eyni mövqe altında toplanır və eyni menecerin məsuliyyətində olur. İri miqyaslı müəssisələrdə maliyyə funksiyası ayrıca bir şöbə kimi təşkilati xəritədə yer alır. Böyük müəssisələrdə mühasibatlıq alt funksiya kimi maliyyə funksiyası altında fəaliyyət göstərir. İri müəssisələrdə “Maliyyə Komitəsi” də qurulur. Maliyyə komitəsi, işin funksional şöbəsinin menecerlərindən ibarətdir. Maliyyə komitəsinə ümumiyyətlə şura sədri rəhbərlik edir. Komitə ümumiyyətlə ayda bir dəfə toplanır. Maliyyə komitəsinin vəzifəsi maliyyə və mühasibat problemlərinin həlli üçün siyasətləri müəyyənləşdirmək və lazımi tənzimləmələri etməkdir.

Maliyyə menecmentinin funksiyalarına ayrı-ayrılıqda nəzər saldıqda qeyd etməliyik ki, yenidən istehsal funksiyası haqqında danışarkən bu şirkətlərdə və kommersiya təşkilatlarında sadə və reproduktiv prosesdə maliyyə mənbələrinin idarə olunması ilə əlaqəli məsələlərə istinad edilir. İstehsal prosesində kapital dövriyyəsi, dövriyyə və uzunmüddətli və maliyyə aktivlərinin və buna uyğun olaraq cari aktivlərin iqtisadi fərqləndirilməsi baxımından zəruri hesab olunur.

- az istehsal;
- xammal və yarımfabrikat məhsul ehtiyatları;
- hazır məhsul ehtiyatları;

Maliyyə aktivləri:

- milli və xarici valyutada maddi vəsait;
- qısamüddətli maliyyə yatırımı.

Əsas vəsaitlər üçün:

- bitməmiş investisiyalar;
- əsas vəsaitlər;
- uzunmüddətli maliyyə investisiyaları;

Maliyyə menecmentinin yenidən istehsal funksiyası əsasən aktivin

qaytarılmasını əks etdirir, bu səbəbdən də maliyyə mənbələrinin idarə olunması daha çox mənfəət və uzunmüddətli investisiya təmin edir.

Maliyyə idarəetmə sistemindəki təkrar istehsal funksiyası əsasən əmanətlərin artırılmasına yönəldilmişdir. Buna görə müasir dövrdə qənaət problemi dövlətlərin izlədiyi maliyyə siyasətiylə sıx olaraq bağlıdır və çox aktual hesab olunur.

Maliyyə menecmentində ayırma funksiyası maliyyə mənbələrinin ümumi həcmnin ayrılması zərurəti əsasında yaradılır və bu halda firmanın maliyyə mənbələri pul öhdəliklərini həyata keçirmək məqsədi ilə müxtəlif tərəflər arasında bölüşdürülür. Bölgü funksiyasını yerinə yetirmək üçün nağd fondlar yaradılır və istifadə olunur. Bu fondun yaradılması və istifadəsi şirkət kapitalının səmərəli istifadəsini və saxlanmasını təmin edir. Bölgü funksiyasının həyata keçirilməsində maaş fondunun yaradılması da vacibdir. Bu səbəbdən də əmək haqqının rolu və müxtəlif ödəmələrin edilməsi bu sahədə yeniliyin təşviqində zəruri hesab olunur. Əmək haqqının paylanması məsələsi hər zaman dünya iqtisadiyyatında mövcud olmuşdur. Amerikalı iqtisadçılar əmək haqqına kifayət qədər diqqətlə yanaşsalar da, bunun həm həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində, həm də iqtisadiyyatda yüksək məhsuldarlığın əldə edilməsində həlledici rol oynadıqlarını qeyd edirlər.

Maliyyə rəhbərliyinin nəzarət funksiyası ümumiyyətlə müəssisənin pul vəsaitlərinin hesabatı və nəzarətini əks etdirir. Maliyyə fəaliyyətinin menecmentiyə əlaqədar bütün proseslərin və müəssisələrdə maliyyə mənbələrinin idarəedilməsi, bölüşdürülməsi və istifadə edilməsiylə əlaqədar bütün fəaliyyətlərin nəzarəti çox vacibdir və bu halda maliyyə nəzarəti aşağıdakı sahələrdə və 2 yolla həyata keçirilir (Mary Y.L: 2012. 89 s.):

- maliyyə mənbələrindən səmərəli istifadəyə nəzarət;
- bütün maliyyə mənbələri üzərində ümumi nəzarət;
- xidmət satışından əldə edilən gəlirlərə nəzarət;
- mənfəəti artırmaq üçün alınan tədbirlərə nəzarət;
- pul vəsaitlərinin vaxtında hesablanmasına və ayrılmasına nəzarət.

Eyni zamanda, maliyyə idarəetmə prosesinə ilkin və cari nəzarət son maliyyə nəzarəti, strateji maliyyə nəzarəti kimi bir neçə hissəyə bölünür. Müvafiq olaraq,

cari nəzarət maliyyə əməliyyatlarının icrası kimi əməliyyatlar zamanı həyata keçirilir və əsasən mühasibat kimi xidmət edir. Maliyyə pozuntularının qarşısını almaq üçün ilk maliyyə nəzarəti maliyyə əməliyyatlarının edilməsindən əvvəl həyata keçirilir. Burada maliyyə nəzarəti vəsaitlərin səmərəli istifadəsi üçün əsas amil hesab olunur.

Maliyyə mexanizminin müəyyən elementləri maliyyə alətləri, hüquqi tənzimləmələr və məlumatlar daxil olmaqla maliyyə idarəetməsi funksiyalarının yerinə yetirilməsində istifadə olunur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, maliyyə menecmenti funksiyalarının həyata keçirilməsi maliyyə meneceri vasitəsilə əks olunur. Maliyyə menecmenti funksiyalarının yerinə yetirilməsi baxımından menecerlər qeyd etdiyimiz məsələlərlə yanaşı bütün statistik təhlil metodlarından da xəbərdar olmalı və maliyyə qurumları və digər müəssisələrin digər dövlət qurumları ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin tənzimlənməsində vacib rol oynamalıdır. Şirkətlərin maliyyə idarəetmə strukturunun ən vacib hissəsi xəzinə və audit şöbəsinin fəaliyyətidir.

Mühasibin əsas vəzifəsi maliyyə planlaşdırması, nağd pulun idarə edilməsi ilə əlaqəli bütün problemləri həll etmək, eyni zamanda kapitalın istifadəsi, həmçinin kredit siyasəti rəhbərliyi, ümumiyyətlə maliyyə menecmenti, maliyyə menecmentinin funksiya və vəzifələri ilə bağlı düzgün strateji qərarlar qəbul etməkdir. Vergi siyasətindən əlavə, menecer işin digər sahələri ilə bağlı statistik hesabatların hazırlanması, mühasibat və audit fəaliyyətinin icrası, bu istiqamətdə rəsmi qurumlarla həyata keçiriləcək fəaliyyət və məlumatlara da cavabdehdir.

Müasir dövrdə bir çox sahələrdə maliyyə menecmentinin inkişafını nəzərə alaraq, maliyyə menecmentinin öhdəliklərinin daha perspektivli idarə oluna biləcəyini söyləyə bilərik. Buna görə, müəssisənin müəyyən sahələrindəki mütəxəssislər tez-tez sığorta işi, qiymətli kağızlar işi, bankçılıq, audit firmaları da daxil edə bilən maliyyə menecmenti sahəsində məsləhət xidmətləri göstərirlər.

Müasir dövrdə, xüsusilə Avropa ölkələrində, müxtəlif şirkətlərdə maliyyə idarəetməsi artıq sabit bir forma almışdır və hətta müxtəlif ədəbiyyatlarda da bu cür fəaliyyətlər Açıq Səhmdar Cəmiyyətində təmsil olunur. Görünən budur ki,

resursların institusional formasını cəlb etmək üçün açıq səhmdar cəmiyyətlərində müxtəlif funksiyaları yerinə yetirən maliyyə xidmətlərinin yaradılması çox vacibdir. Bu xidmətlərə çoxməqsədli dividend siyasətinin hazırlanması, habelə xarici maliyyəni cəlb etmək üçün qiymətli kağızların buraxılması, həmçinin səhmdar cəmiyyətlərinin vəziyyətinin təhlili daxildir.

Maliyyə menecmentində müxtəlif fəaliyyətlərdə bəzi funksiyaları yerinə yetirən şəxslərin fəaliyyəti təhlil edilir və səlahiyyət daxilində olan şəxslərin müxtəlif kateqoriyalar üzrə görəcəyi işlər göstərilir. Bunu maliyyə menecmentinin funksiyalar bölgüsü cədvəlində daha aydın şəkildə görə bilərik.

1.2. Yerli büdcə xərclərinin əsas mənbəyi və istiqamətləri

Büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsi, dövlət fondlarının vəzifələri və funksiyalarına uyğun olaraq, hüquqi normalarla tənzimlənən müəssisə, müəssisələrin fəaliyyəti ilə inkişafı üçün əvəzsiz yerinə yetirilən geri qaytarılmayan əsasda ayrılmasıdır. Maliyyələşmənin geri qaytarılmaması və əvəzsizliyi onu borc verməkdən, geri ödəmə şərtləri ilə kredit verməkdən fərqləndirir.

Bazara keçid kontekstində büdcə qanunvericiliyi büdcədən geri ödəmə və geri ödəmə əsasında büdcə krediti ayrılması imkanlarını təmin edir (П. Афанасьев, А. А. Беленчук, И. В: 2012. s. 55.).

Büdcə qanunvericiliyinə uyğun olaraq büdcə krediti, Azərbaycan Respublikasının büdcəsindən başqa bir büdcənin, dövlət (bələdiyyə) qurumlarının) büdcəsinə qaytarılması şərti ilə hüquqi şəxsə (istisna olmaqla) büdcədən vəsait verilməsini nəzərdə tutan xərclərin maliyyələşdirmə forması kimi başa düşülür.

Müasir dövrdə Azərbaycanın büdcə xərclərinin, o cümlədən investisiyaların (uzunmüddətli investisiyaların) maliyyələşdirmə mənbələri aşağıdakılar təşkil edir:

- ödənişli əsaslarla dövlət və bələdiyyə büdcələri xüsusi qəbul edilmiş qərarlar əsasında təcili, geri qaytarılmalı olan xərclər;
- dövlət (bələdiyyə) büdcədən kənar fondlar, xalq təsərrüfatının sahələri - nazirliklərin, idarələrin mərkəzləşdirilmiş fondları, müəssisələrin öz maliyyə mənbələri.

Son vaxtlar maliyyələşdirmə üçün zəruri olan pul bazasının formalaşmasında borc və cəlb olunan vəsaitlərin əhəmiyyəti artmışdır.

Müxtəlif səviyyəli büdcədən və büdcədən kənar mənbələrdən istifadə olunan dövlət proqramlarının maliyyələşdirilməsinin çoxkanallı sistemi geniş yayılmışdır.

Büdcə xərclərini mənbə, metodundan istifadə edərək həyata keçirilən maliyyə intizamı, qanuni səmərəlilik və məqsədə uyğunluq prinsiplərinə riayət edilməlidir.

Büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsinin aşağıdakı ümumi prinsipləri (maliyyə mənbələrindən asılı olmayaraq fəaliyyət göstərir) adlandırıla bilər:

- planlaşdırma. Bu prinsipə görə, xərclər dövlət və bələdiyyə proqramları əsasında planlaşdırılmalıdır. Burada, maliyyə planları, fondlara olan ehtiyacları və onların məmnuniyyət mənbələrini əks etdirməlidir. Qeyd olunan bu formada maliyyələşdirmə əvvəlcədən verilmiş məbləğlərin inkişafı nəzərə alınmaqla planlaşdırılmış hədəflərin yerinə yetirilməsi dərəcəsində həyata keçirilmə ilə əlaqədar illik tapşırıqların dövrlərə bölünməsi vacibdir;

- planlaşdırılan dövlət xərclərinin gəlirlərin həcminə uyğunluğu;
- alıcılara ayrılan vəsaitlərin ümumi miqdarını, istifadə edilməli olduqları konkret fəaliyyət və məqsədləri göstərməklə yanaşı müəyyənləşdirmə vəsaitlərin hədəf istiqaməti;

- maliyyə xərclərinin vətəndaşların, hüquqi şəxslərin, dövlətin, bələdiyyələrin qanunla qorunan hüquq və mənafeələrinə uyğunluğu;

- maliyyə xərclərinin qanunla müəyyən edilmiş, ona uyğun olaraq ətraf mühit, sanitariya-gigiyena və digər standartların tələblərinə uyğunluğu;

- vəsaitlərin geri qaytarılmaması və əvəzsizliyi (qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla);

- büdcə vəsaitlərinin istifadəsinə nəzarət və bu sahədəki qanun pozuntularına görə məsuliyyət.

Büdcə xərclərinin planlaşdırılması icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən büdcə layihəsinin tərtib edilməsi mərhələsində həyata keçirilir. Sonrasında qəbul

olunan qanuni layihəyə nümayəndəli orqanlar tərəfindən baxıldıqda ona düzəlişlər edilir.

Büdcə planlaşdırması üçün başlanğıc nöqtəsi büdcəyə daxil olacaq gəlir miqdarını təyin etməkdir. Burada ərclərə dövlət tərəfindən tam nəzarət varsa, gəlirin böyük bir hissəsi dövlətin yalnız dolayı yolla təsir göstərə biləcəyi xarici şərtlərdən asılıdır (ÜDM-in həcmi, iqtisadi artım tempi, vergi bazasının ölçüsü). Birbaşa dövlət tənzimlənməsi sahəsində vergi dərəcələri, habelə onların alınması qaydası və şərtləridir. Bununla birlikdə, qanunvericilik proseduru tələb olunduğundan, dərhal dəyişdirilmə imkanları məhduddur. Buna görə parlamentdə büdcə qanunu layihəsinə baxılarkən ilk mərhələdə büdcə gəlirlərinin və xərclərinin ümumi həcmi, daha sonra isə xərclərin ayrı-ayrı maddələr üzrə bölüşdürülməsi nəzərə alınır.

Dövlət strateji hədəflərinin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün büdcə xərcləri planı uzunmüddətli proqram hissəsi kimi tərtib etməli və prioritetləri nəzərə alınmalıdır.

Sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının icrası üçün büdcə xərclərinin planlaşdırılması proqramı məqsədi ilə normativ metodlar həyata keçirilir. (Александров И.М., Субботина О.В: 2010. с. 190.)

Büdcə planlaşdırılmasının proqram-hədəf metodu, dövlətin büdcə siyasətinə uyğun formada hazırlanmış hədəf proqramlarına uyğun olaraq büdcə ayırmalarının sistemətik planlaşdırılmasından ibarətdir. Bu metod, xüsusi proqramlar və layihələr üçün fonrların maliyyə mənbələrinin formalaşmasına, rəsilə paylanmasına, onların cəmləşməsinə və məqsədli istifadəsinə vahid yanaşma təmin edir ki, bu da büdcə vəsaitlərinin daha səmərəli istifadəsinə kömək edir. Büdcə təşkilatlarının təxminlərini hesablaməq üçün əsas fəaliyyətin həcm göstəricilərinə (vətəndaşların, qrupların, çarpayıların, tələbələrin, siniflərin və s. Sayı), təşkilatın işləmə müddəti ilə maliyyə normalarına əsaslanır.

Xərclərin və ödənişlərin planlaşdırılmasının normativ metodu, qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş normalara uyğun olaraq büdcə qurumlarının smetaları əsasında fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün maliyyə ayrılması vəsait planlaşdırarkən istifadə olunur. Həmin normalara qida və dərman təchizatı xərcləri

normaları, əmək haqqı, təqaüd, təqaüd və s. daxildir. Büdcə təşkilatının smetası aşağıdakıları əks etdirir:

- xərclər dəsti (əmək haqqı, sosial inkişaf fondu, maddi təşviq fondu və s.);
- gəlirlər dəsti (büdcədən maliyyələşdirmə, əlavə gəlirlər və s.);
- qurumun fəaliyyət göstəriciləri (gəlir və xərclər);
- gəlir və xərclərin əsaslandırılması və digər məlumatlar.

1.3. Yerli büdcə xərclərinin təsnifləşdirilməsi.

Dövlət büdcəsinin əsas elementləri gəlir və xərclərdir. Gəlirlərə vergi və ödənişlər xərclərə isə iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi, sosial-mədəni proqramlar, müdafiə və idarəetmə daxildir.

Xərclər dövlət büdcəsinin ən vacib xüsusiyyətlərindən biridir. Xərclər vasitəsi ilə milli gəlirin əhəmiyyətli bir hissəsi yenidən bölüşdürülür. Bu prosesdə, dövlət iş proseslərinə müdaxilə edir, iqtisadi və sosial siyasət həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının "Büdcə sistemi haqqında" qanununun 1.1 və 1.2-ci maddələrinə əsasən büdcə xərclərini aşağıdakılar təşkil edir:

- büdcə təsnifatına uyğun olaraq dövlət büdcəsi;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi
- yerli büdcədən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş tələbləri ödəmək üçün ayrılan vəsait (Azərbaycan Respublikası büdcə qanunu: 2016. s.6.).

Büdcə xərcləri dövlət funksiyalarının icrası ilə əlaqədar çəkilən xərcləri əks etdirir, bununla yanaşı, dövlət fondları fondunun bölüşdürülməsi və müxtəlif istiqamətlərdə istifadəsi ilə əlaqəli iqtisadi münasibətləri ifadə edirlər.

Dövlət büdcəsi xərclərinin iqtisadi mahiyyəti, iqtisadi siyasətin aktiv aləti kimi çıxış etməsində özünü büruzə verir. Onların köməyi ilə dövlət yenidən bölüşdürmə proseslərinə, milli gəlirin böyüməsinə, iqtisadiyyatın struktur tənzimlənməsinə, ayrı-ayrı sahələrin və iqtisadiyyat sahələrinin inkişafına, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına təsir göstərir.

Xərclərin sosial mahiyyəti, dövlətin onların vasitəsi ilə sosial manevr siyasətini həyata keçirməsi, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalını təmin etməsi ilə əks

olunur. Nəticə etibarilə, dövlət büdcəsi xərcləri dövlətə əsas funksiyalarının və vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin edir.

Dövlət xərclərinin iki əsaslı makroiqtisadi xüsusiyyəti qeyd edilməlidir. Birincisi, bunlar mahiyyət etibarilə dövlət gəlirlərindən daha çox ətalətlidirlər. Beləliklə, vergi yükünün az miqdarda artması (məsələn, aksiz vergilərinin artırılması və ya müəyyən vergi güzəştlərinin ləğvi ilə) bütövlükdə vətəndaş cəmiyyəti üçün nisbətən nəzərə çarpmır. Bu faktor, əsasən, müəyyən iş təmsilçiləri qruplarına aiddir. Sosial xərclərin azaldılması (mənzil subsidiyaları, işsizlik müavinətləri, sosial sektorlara maliyyələşdirmə) əhalinin geniş təbəqələrini təsir edir və bu da sosial gərginliyin artması ilə yanaşı, digər mənfi nəticələrə səbəb olur. Buna görə praktik olaraq bütün ölkələrdə gəlirlərdə fürsətçi bir azalma olsa da, xərclərdə davamlı bir artım var.

İkincisi, dövlət xərcləri maliyyə xərclərinin axınları ilə özəl kapitalla əsasən qurulur (məsələn, dövlət satınalmaları, prioritet investisiya layihələrinin dövlət-özəl maliyyələşdirilməsi və s.). Başqa sözlə, dövlət xərcləri hesabına ödənilən hər manat birbaşa və ya dolayısı ilə ÜDM artımına kömək edir (M.A. Əhmədov, A.J. Hüseyn: 2020. s. 81.).

Dövlət büdcəsi xərclərinin strukturu, məzmunu bir çox amillərin təsiri altında formalaşır. Bu faktorların ən vacibləri aşağıdakılardır:

- ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi;
- dövlətin inzibati-ərazi quruluşu;
- spesifik iqtisadi və sosial vəziyyət;
- büdcə fondlarının təmin edilməsi formaları.

Dövlətin icra etdiyi bu maliyyə siyasəti, cəmiyyətin inkişafı üçün seçilmiş prioritetlər və planlaşdırılan tapşırıqların icrası metodları mühüm təsir göstərir (Александров И.М., Субботина О.В: 2010. s. 76.).

Büdcə xərclərinin cəmiyyətin iqtisadi həyatındakı rolunu və əhəmiyyətini aydınlaşdırmaq üçün xərclər müəyyən meyarlar görə təsnif edilir. Bunun üçün maliyyə nəzəriyyəsi və praktikasında büdcə təsnifatından istifadə olunur.

Büdcə təsnifatı, həmçinin xüsusiyyətlərə görə xərc və gəlir formasında qruplaşdırmasıdır. Düzgün, elmi cəhətdən qurulmuş büdcə təsnifatı, büdcə vəsaitlərinin xərclənməsinin məqsədlərini müəyyənləşdirməyə, hökumətin maliyyə siyasətinin məqsədlərini və gedişatını təyin etməyə imkan verir. Eyni zamanda, büdcə mənbələrinin mənbələrini, maliyyə sisteminin ayrı-ayrı əlaqələrinin onların formalaşmasında iştirak dərəcəsini göstərir.

Büdcə xərcləri aşağıdakı meyarlara görə təsnif edilir:

- xərclərin iqtisadi məzmunu;
- dövlətin güc səviyyəsinin iyerarxiyası;
- xərclərin istiqaməti;
- xərclərin səmərəliliyi;
- xərclərin əraziliyi;
- xərclərin yurisdiksiyası;
- xərc ehtiyaclarının təbiəti.

İqtisadi məzmundan asılı olaraq büdcə xərcləri cari və kapitala bölünür.

Cari büdcə xərcləri dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının, büdcə qurumlarının cari fəaliyyət üçün digər büdcələrə və iqtisadiyyatın müəyyən sahələrinə dövlət dəstəyi verilməsini təmin edən büdcə xərclərinin bir hissəsidir.

Cari xərclərə aşağıdakılar aiddir:

- büdcə təşkilatı işçilərinin əmək haqqı;
- mal və materialların alınması;
- işgüzar səfərlər;
- kommunal xidmətlər və enerji təchizatı üçün ödəniş.

Büdcə əsaslı xərcləri təsdiq edilmiş investisiya proqramına uyğun olaraq mövcud yeni yaradılmış müəssisə, təşkilalara investisiya qoyuluşu üçün nəzərdə tutulmuş xərc maddələri daxil olmaqla yenilik və investisiya fəaliyyətini təmin edən büdcə xərclərinin bir hissəsidir. Başqa sözlə, bunlar müvafiq olaraq ölkənin bələdiyyələrinə məxsus olan əmlakın yaradıldığı və ya artırıldığı investisiya məqsədləri, əsaslı təmir, genişləndirilmiş təkrar istehsal, xərclərinə ayrılır. Əsas xərclərə aşağıdakılar daxildir:

- avadanlıqların alınması;
- əsaslı tikinti, yenidənqurma və əsaslı təmir;
- dövlət ehtiyatlarının və ehtiyatlarının formalaşdırılması.

Cari xərclər büdcənin bütün səviyyələrində üstünlük təşkil etdiyini aşağıdakı kimi qeyd edə bilərik.

Xərclərin iqtisadi təsnifatına görə bölüşdürülməsi büdcənin istiqamətini, xüsusən də büdcə qurumlarının saxlanması, əsaslı tikinti, innovativ inkişaf və dövlət borcuna xidmət üçün vəsaitlərin istifadəsini qiymətləndirməyə imkan verir.

İyərxiyyəti səviyyəsinə görə xərclər dövlət və yerli olaraq iki hissəyə bölünür. Təsnifat büdcə səviyyəsinin və Azərbaycan Respublikasının Qanununa və Azərbaycan qanunvericiliyinin digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq icrası üçün məsul olan orqanın ayrılması işarəsinə əsaslanır.

Müasir dövrdə büdcə xərclərinin funksional təsnifatı daha geniş yayılmışdır. Bir qayda olaraq, dövlət büdcəsi kütləvi informasiya vasitələrində dərc edildikdə, xərclər dəqiq funksional xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılır. Büdcə xərclərinin funksional (mövzu) təsnifatı, dövlətin spesifik funksiyalarının icrası üçün əsas mərkəzləşdirilmiş pul fondunun istiqamətini əks etdirir.

Xərclərin funksional təsnifatı aşağıdakılara ayrılır:

- müvafiq olaraq dövlət və ya yerli özünüidarəetmənin ümumi funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün büdcə xərclərinin müəyyən edildiyi bölmələr;
- müvafiq olaraq dövlət və ya yerli özünüidarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün büdcə fondlarının istiqamətlərinin göstərildiyi alt qrupları.

Büdcə xərcləri funksional məqsədinə görə aşağıdakılara bölünür:

- idarəetmə (dövlət, regional, bələdiyyə);
- nizam-intizam (milli müdafiə, hüquq mühafizə orqanları, təhlükəsizlik qurumları);
- sosial təminat və səhiyyə;
- təhsil və elm;
- beynəlxalq fəaliyyət;
- iqtisadiyyat (sənaye, enerji, tikinti);

- kənd təsərrüfatı və balıqçılıq;
- infrastruktur;
- Mənzil və kommunal xidmətlər;
- dövlət borcları və s.

Büdcə xərclərinin funksional təsnifatından istifadə edərək bütövlükdə iqtisadiyyatın vəziyyətini, onun ayrı-ayrı sahələrinin vəziyyətini və inkişaf perspektivlərini, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənmə dərəcəsi kimi, digər göstəriciləri qiymətləndirmək mümkündür. Bu təsnifat iqtisadiyyatı büdcə vəsaiti hesabına maliyyələşdirmə quruluşunu daha dolğun şəkildə əks etdirir.

İqtisadi təsirinə görə xərclər məhsuldar və qeyri-məhsuldar kimi təsnifatlaşdırılır. Xərclərin təsnifatı büdcədən inkişaf edən, ona gəlir təmin edən, istehlak üçün fəaliyyət göstərən sahəyə büdcədən əldə olunan gəlirin xüsusiyyətinə əsaslanır.

Büdcə istehsal xərcləri, dövlət əmlakının artırılmasına və ya milli iqtisadiyyatın iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə sərf olunan xərclərdir. Bunlara sənayenin, enerjinin, kənd təsərrüfatının, balıqçılığın, mənzil-kommunal təsərrüfatının inkişafı, elmi tədqiqatlar və s. kimi xərclər daxildir.

Qeyri-məhsuldar xərclər əmlak varlığında artım təmin etmir, yaxud, milli iqtisadiyyatın iqtisadi əsaslarını gücləndirmir. Bunlara müdafiə, mədəniyyət, hüquq-mühafizə, təhlükəsizlik və s. kimi xərclər daxildir.

Qeyri məhsuldar xərclər cəmiyyətin iqtisadiyyatı və sosial sahəsinə təsirləri baxımından mənfi təsir edir. Bu xərclər öz növbəsində, iqtisadiyyata və sosial sahəyə mənfi təsir göstərir, lakin birbaşa büdcə vasitəsi ilə dövlətin borc (xarici və (və ya) daxili) imkanlarını azaldır.

Büdcə xərcləri fond ehtiyaclarının təbiətinə görə adi və fəvqəladə olaraq bölünür.

Adi xərclər dövlətin daimi ehtiyaclarını ödəyən, vergi gəlirləri və müəssisələrin fəaliyyəti ilə əlaqədar olan xərcləri əhatə edir.

Fövqəladə xərclər təsadüfi və dəyişən ehtiyaclara görədir. Onların əhatə dairəsi əmlak, silah satışı, əskenaların dövrüyyəyə buraxılması, borc (xarici, daxili), yeni vergilərin tətbiqi və s. kimi ünsürlərə ayrılır.

Sahə baxımından xərclər daxili və xarici səviyyələrə bölünür.

Daxili xərclər cəmiyyətin və dövlətin bütün sahələrini dəstəkləmək üçün, o cümlədən büdcə sisteminin bütün səviyyələrində büdcə fondları hesabına ödənilməsinə əhatə edir.

Xarici xərclərə xarici borc öhdəliklərini əhatə edən beynəlxalq fəaliyyət xərcləri daxildir.

Büdcə fondu borcluların səlahiyyətlərinə uyğun olaraq büdcə xərcləri nazirliklər, idarələr, təşkilatlar, təşkilatlar, müəssisələrin xərclərinin hüquqi əsaslarına görə təsnif edilir.

Büdcə xərcləri təsnifatının yuxarıdakı əlamətlərinin təhlili göstərir ki, bunlardan ən əhəmiyyətli büdcə sisteminin istənilən səviyyəsində büdcə vəsaitlərinin xərclənməsini xarakterizə etməyə imkan verən hədəf səviyyəsinin iyerarxik əlamətləridir (Александров И.М., Субботина О.В: 2010. s. 67-69.).

II FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ YERLİ BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN MENECMENTİNİN GZİT TƏHLİLİ

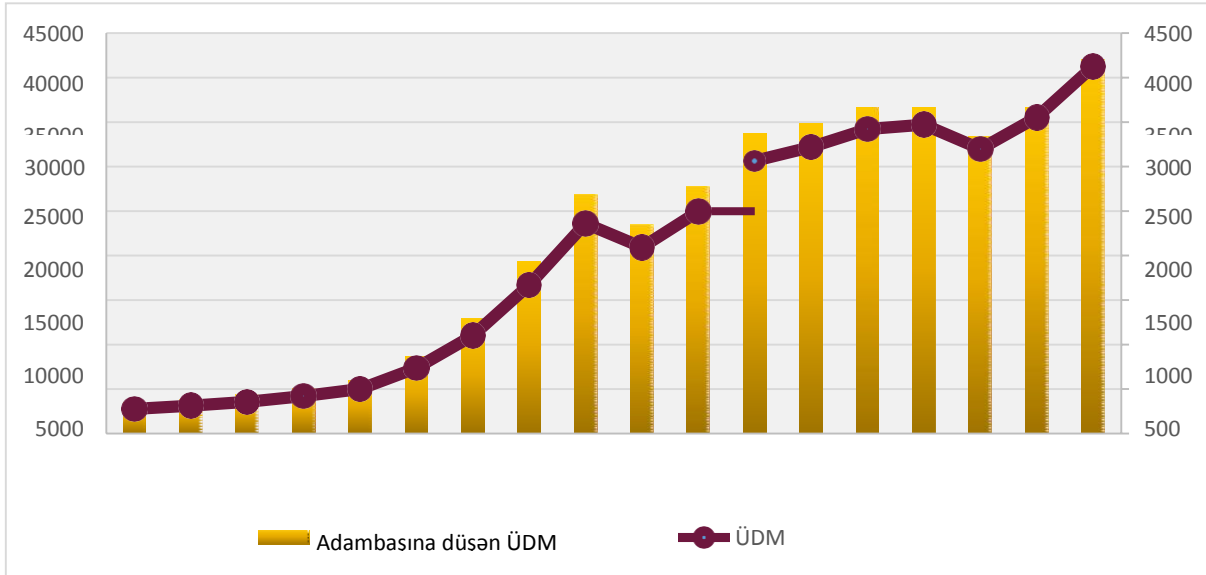
2.1.Yerli büdcə xərclərinin menecmentinin tənziplənməsinə təsirinin qiymətləndirilməsi

Azərbaycanın dövlət büdcəsi neft sektorundan köçürmələrə çox güvənir və bu, daxili cəhətdən onu global neft bazarındakı qiymət dəyişikliyinə qarşı həssas edir. Fevral ayındakı enmə xaricində, Brent Crude-nin 2018-ci ilin ilk 10 ayında trayektoriyası durmadan artmaqda və 3 oktyabrda 4 illik bir barel üçün 86 dollardan biraz yüksək səviyyəyə çatmaqda idi. Bu kəskin artım əsasən ABŞ sanksiyaları 4 noyabrda qüvvəyə mindiyi və Venesueladakı istehsalın davam etdiyi üçün İranın neft ixracatında gözlənilən azalma qorxusundan qaynaqlandı. İyun ayında OPEC və Rusiya 2016-cı il müqaviləsinə uyğun olaraq neft hasilatını artırmağı qəbul etdilər. 2018-ci ilin üçüncü rübünə əsasən, əsasən Səudiyyə Ərəbistanı və Liviyadan istehsal artımı, İran və Venesueladakı hasilatın azalmasını daha çox təmin etdi. Bununla birlikdə, Venesuela və İranda istehsalın azalmasının dəqiq dərəcəsini proqnozlaşdırmaq çətindir, bu da OPEC-in Rusiya ilə birlikdə birincisindən kəsilən davamlı hasilatı kompensasiya edə biləcəyini müəyyənləşdirir. Təchizat və təklif arasındakı həssas tarazlıq və enerji ehtiyatlarına olan investorların etibarsızlığı noyabr ayında özünü göstərdi, çünki Brent Crude 22 noyabrda barel üçün 58 dollara düşdü və bu məqaləni yazarkən bir az 60 dollar bərpa etdi.

2018-ci ildəki siyasi və iqtisadi toqquşmalar daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələri, o cümlədən Azərbaycanı əhatə etdi. ABŞ-da əsas faiz dərəcələrinin artması, neft qiymətlərinin artması və ABŞ dollarının bahalaşması beynəlxalq ticarəti birbaşa və ya dolaylı yolla dəyişdirdi. Bu, Azərbaycanın qonşu ölkələrlə iqtisadi münasibətlərinə də toxundu. Birincisi, müvafiq olaraq FED və ECB-nin hədəf faiz dərəcələrinin artması və sabitliyi sənaye ölkələrinə birbaşa xarici investisiyaların azaldılmasına və bu səbəbdən xarici borclarının artmasına və yerli valyutalarının real dəyərdən düşməsinə səbəb ola bilər. Sonradan, son aylar ərzində qısa bir müddətdə neft qiymətlərinin yüksəlməsi neft istehsal edən ölkələr üzərində müsbət təsir göstərdi. Nəhayət, sanksiyalar səbəbindən Rus rublu, Türk lirəsi və İran

rialının ucuzlaşması, bu ölkələrə ixracı maneə törətməklə yanaşı, idxalatı da maneə törədir. Dolayısıyla bu, sözügedən bölgə ilə ticarətə və real effektiv valyuta məzənnələrinə zərər verir: Qazaxıstan təngəsi və Belorusiya rublunun ucuzlaşması Rusiya Federasiyası ilə ticarətdən asılılığa nümunə kimi göstərilə bilər (Bayramov. V: 2017. s. 303.).

Qrafik 1: Azərbaycanda ÜDM (milyon ABŞ dolları) və adambaşına düşən ÜDM (ABŞ dolları) dinamikası

Mənbə: Dan. B., Mukhtarov. E., Jafarov. J. "The CESD Assessment on the 2019 State Budget Project": 2018. s. 6.

Yuxarıdakı qrafikdə əks olunduğu kimi, Azərbaycanın nominal ÜDM-i iqtisadiyyatın iki devalvasiyadan sonra tənəzzülə uğradığı 2015-ci ildən etibarən müsbət bir tendensiya nümayiş etdirir. 2018-ci ildə (daxil olmaqla sentyabr ayına qədər) təqribən 34 milyard ABŞ dolları (58 milyard manat) təşkil etmişdir. Bu statistika, 2017-ci ilin yanvar-sentyabr dövrlərinə görə tarixlə müqayisədə% 15,4 (4,5 milyard ABŞ dolları) artım, Real ÜDM isə 0,8% artdı. ÜDM-in 56,8% -i qeyri-neft sektorunun payına düşür (19,3 mlrd. ABŞ dolları) ki, bu da əvvəlki ilin ilk doqquz ayında 62,6% -dir. Adambaşına düşən ÜDM analoji tendensiyanı təqribən 14,4 faiz (435 ABŞ dolları) artıraraq əvvəlki ilə nisbətən nominal və real olaraq dəyişməmişdir. Orta aylıq əmək haqqı 318 USD (Avqust ayına qədər) ilə sona çatdı və İstehlakçı Qiymət indeksi 2,6% yüksəldi.

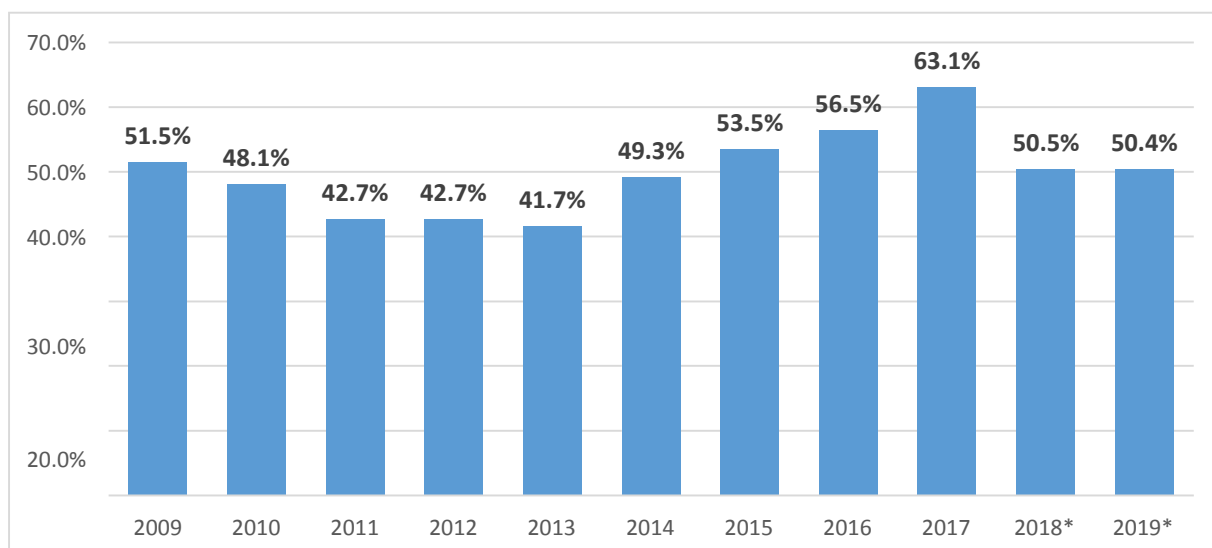
Ümumi idxal və ixracın 6863,5 milyon ABŞ dolları (1,166,8 milyon manat) və 13412,2 milyon ABŞ dolları (22,801 milyon manat) göstəriciləri 2018-ci ilin

Mənbə: Dan. B., Mukhtarov. E., Jafarov. J. “The CESD Assessment on the 2019 State Budget Project”: 2018. s. 7.

2020-ci ilin dövlət büdcəsinin gəlirləri 22,9 milyard manat (13,47 milyard ABŞ dolları) təşkil edəcəkdir. BRENT xam neftinin orta qiyməti 2019-cu ilin dövlət büdcəsi gəlirləri hesablanarkən bir barel üçün 60 ABŞ dolları olaraq hesablanmışdır. Brent Crude neftinin son enməsinə və yaxın gələcək üçün yuxarıda göstərilən risk faktorlarını nəzərə alaraq hökumət düşünməlidir önümüzdəki ildə hər hansı bir gəlir böhranının qarşısını almaq üçün bir barel üçün 60 ABŞ dollar həddini 50 USD-yə dəyişirdi.

Dövlət büdcəsinə ən böyük gəlir mənbəyi yenə də 2020-ci ildə 11,55 milyard manat (6,79 milyard ABŞ dolları) köçürməyə hazırlaşan Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (ARDNF) təşkil edir. Bununla dövlət büdcəsindəki birbaşa neft gəlirlərinin payı 50,4% -ə çatır. Neft şirkətlərindən vergi tutmaq kimi neft sektorundan əldə olunan dolayı gəlirləri əlavə etdikdə bu göstərici 59,8% -ə çatır, 2018-ci ilin 60,2% -dən bir az azalma olsa da, dövlət büdcəsi gəlirlərinin əsaslı olduğu hələ də danılmazdır neft gəlirlərindən asılıdır.

**Qrafik 3: ARDNF-nin dövlət büdcəsinin gəlirlərindəki payının zaman qrafiki
(milyon manatla)**

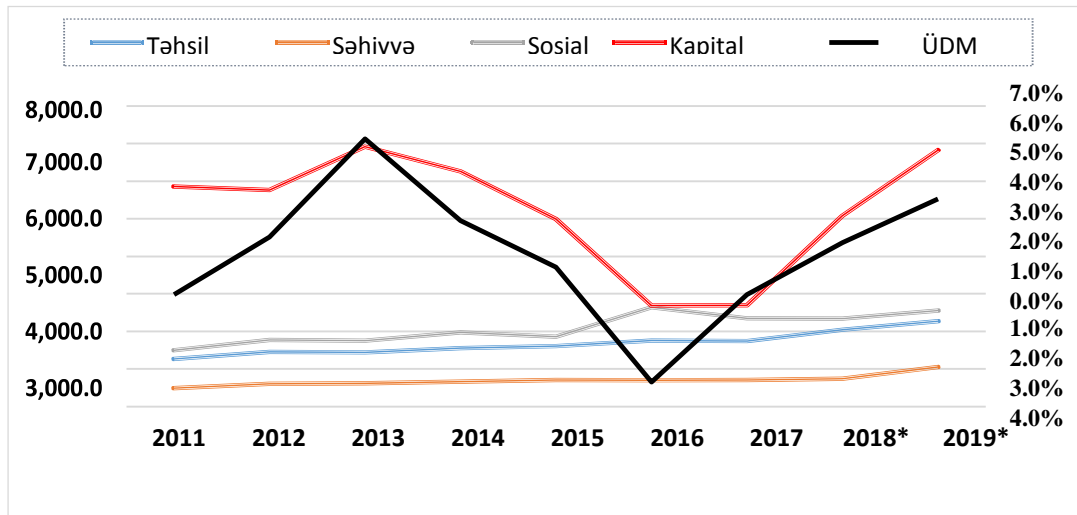
Mənbə: Dan. B., Mukhtarov. E., Jafarov. J. "The CESD Assessment on the 2019 State Budget Project": 2018. s. 8.

2019-cu il dövlət büdcəsindəki xərclərin 24,8 milyard manat (14,59 milyard ABŞ dolları) olduğu təxmin edilir ki, bu da əvvəlki ilin eyni göstəricisindən 7,3% çoxdur. Dövlətin ümumi iqtisadiyyata xərclərinin payı, potensial maliyyə konsolidasiyası yolunun nəzərdən keçirildiyi 2017-ci ildə ən aşağı 25% -dən gələn il 30,2% -ə çatacaqdır. Dövlətə məxsus Müəssisələr (Dövlət Müəssisələri) kimi dolayı dövlət xərclərini nəzərə aldıqda, dövlət sektoru iqtisadiyyatın daha da böyük bir hissəsini tutur. Görünən budur ki, xam neft itirilmiş dəyərinin çox hissəsini bərpa edərkən, Azərbaycan dövləti iqtisadi böyüməni dəstəkləmək üçün büdcə xərclərini artıraraq yenidən genişləndirici maliyyə siyasətinə üz tutdu. 2018-ci il ərzində müşahidə olunan və illik orta hesabla 2.6% olan inflyasiyanın aşağı səviyyələri, şübhəsiz ki, hökumətin bu cür siyasəti yüksək inflyasiya riski olmadan aparmaq imkanlarını artırır.

Daha yüksək büdcə xərclərinin Ümumi Daxili Məhsula verdiyi töhfə şübhəsiz ki, müsbətdir, lakin bu səbəbdən müxtəlif səbəblərə görə uzun müddətli böyümə davamlı ola bilməz. Birincisi, hər şeydən əvvəl, bu siyasətin iqtisadiyyatın neft qiymətlərindəki dəyişikliklərə qarşı daha həssas olmasını inkar etmək olmaz. İkincisi, (a) tikinti xərclərinin geri ödəmə müddətinin qalan hissəsindən çox daha qısa olduğu və (b) təhsildən fərqli olaraq, artan xərclərin əksəriyyəti dövlət

tərəfindən (başqa sözlə tikinti) əsas kapital qoyuluşlarına yönəldilir; səhiyyə və sosial təminat, inşaat xərcləri heç bir sosial əhəmiyyət daşımır və ehtiyac yaranarsa asanlıqla kəsilə bilər. Nəhayət, dövlət sektoruna, xüsusən də inşaat sahəsinə daha çox vəsait ayırmaq, korrupsiya ehtimalı və səmərəsiz xərcləmə səbəbindən bu fondların səmərəliliyini vurğulayır.

Qrafik 4: Fərqli dövlət büdcəsi xərcləri kateqoriyalarının zaman qrafiki (milyon manatla)

Mənbə: Dan. B., Mukhtarov. E., Jafarov. J. "The CESD Assessment on the 2019 State Budget Project": 2018. s. 9.

Dövlət büdcəsi xərclərinin fərqli kateqoriyalarını əks etdirən yuxarıdakı qrafikə baxdıqda, sol üfüqi oxda, ÜDM-in artımına qarşı, sağ oxda ÜDM artımı ilə əsas kapital xərcləri arasındakı pozitiv əlaqə aydındır. İllərdir inşaat iqtisadi artımı süni şəkildə artırmaq üçün bir vasitə kimi istifadə olunur. Bununla birlikdə, neft qiymətləri 2015-ci ilin sonuna doğru aşağı düşdükdən sonra inşaat xərcləri 46%-ya bərabər əhəmiyyətli bir azalma yaşamalı idi. Böyük tikinti xərcləri olmadığı təqdirdə, iqtisadiyyat 2016-cı ildə tənəzzülə uğradı və 3,1% daralmaya imza atdı. Yuxarıda göstərilən amillər (aşağı inflyasiya ilə yanaşı yüksək neft qiyməti) hökumətə bu xərcləri bir daha artırmağa imkan verir və nəticədə iqtisadi böyüməni risk altına alır. Hökumətin hazırkı maliyyə siyasətini davam etdirəcəyi nəzərə alınarsa, neft qiymətlərinin düşməsinin növbəti turu iqtisadiyyat üçün ciddi problemlərə səbəb olacaqdır.

ARDNF gəlirlərinin 2018-ci ildəki 15,310 milyard manata (9,01 milyard ABŞ dolları) nisbətən 2019-cu ildə 15,579 milyard manat (9,16 milyard ABŞ dolları)

olacağı proqnozlaşdırılır. Bu, gəlir baxımından illik 1,8% artım deməkdir. 2019-cu ildə xərclərin 11,364 milyard manat (6,68 milyard ABŞ dolları) olacağı, 2018-ci ildə isə 11,448 milyard manat (6,73 milyard ABŞ dolları) çatacağı gözlənilir. Başqa sözlə, illik müqayisədə 0.7 % azalma hökumətin 2019-cu il proqnoz hesabatına görə, ARDNF-nin xərclərinin bütövlükdə dövlət büdcəsinə ayrılacağını qeyd etmək vacibdir. Ancaq bunun ehtimalı çox az görünür, daha inandırıcı olan odur ki, ARDNF xərclərinin hara ayrılacağını hələ hesablamayıb. Müqayisə üçün 2018-ci il üçün dövlət büdcəsinə 10.966 milyard manat (6.45 milyard ABŞ dolları) və ya SOFAZ-ın ümumi xərclərinin 95.8% -i köçürüləcəkdir. 2017-ci ildə həm ARDNF-nin gəlirləri həm də xərcləri 12,137 milyard manat (7,14 milyard ABŞ dolları) və 11,015 milyard manat (6,48 milyard ABŞ dolları) təşkil etmişdir. Bunun 11.015 milyard manatdan (6.48 milyard ABŞ dolları) 6.1 milyard manatı (3.59 milyard ABŞ dolları) dövlət büdcəsinə köçürülmüşdür ki, bu da ümumi xərclərin 55.4% -inə bərabərdir. Digər 3.949 milyard manat (2.32 milyard ABŞ dolları) “makroiqtisadi sabitliyin qorunması” üçün Mərkəzi Banka yönəldilib. Ümumiyyətlə, ARDNF-nin xərclərini getdikcə dövlət büdcəsinə ayırma nümunəsini görürük. Eyni şəkildə, ARDNF-nin illik ümumi gəlir yığımı baxımından dövlət büdcəsinə transfer 2017-ci ildə 50,25% -dən 2018-ci ildə 71,62% -ə yüksələrək 2019-cu ildə 72,94% olmuşdur. ARDNF 2017-ci ildə 1,122 milyard manat büdcə profisiti saxladı (0.66 milyard ABŞ dolları), ümumi illik gəlirin 9.24% -i, 2018-ci il üçün 3.861 milyard (2.27 milyard ABŞ dolları), ümumi illik gəlirin 25.22% -i və 2019-cu ildə 4.214, ümumi illik gəlirin təxminən 27% -i olduğu təxmin edilir. Brent xam neftinin 2017-ci ildə orta hesabla 54 ABŞ dolları olduğu, 2018-ci ildə əvvəllər qeyd edildiyi kimi, 74 dolların barrele çatacağı təxmin edildiyi nəzərə alınaraq bu başa düşüləndir.

2018-ci ildə dövlət büdcəsi gəlirlərinin 2019-cu ildə təxminən 22.149 milyard manat (13.03 milyard ABŞ dolları) və 22.917 milyard manat (13.48 milyard ABŞ dolları) olacağı proqnozlaşdırılır. Bu, illik müqayisədə 3.35% və ya 768 milyon manat (451.76 milyon ABŞ DOLLARI) artım deməkdir. 2018-ci ildə 13,346 milyard manat (7,85 milyard ABŞ dolları) və ya ümumi dövlət büdcəsi gəlirlərinin

60,25% -i neftdən, qalan 8,803 milyard manatı (5,18 milyard ABŞ dolları) və ya 39,75% -i qeyri-neftdən əldə ediləcəkdir. Digər tərəfdən, 2019-cu ildə 13,7 milyard manat (8,05 milyard ABŞ dolları) və ya ümumi dövlət gəlirlərinin 59,8% -i neft gəlirlərini, 9,217 milyard manatı (5,42 milyard ABŞ dolları) isə 40,1% -i qeyri-neft gəlirlərini təşkil edir. Başqa sözlə, dövlət büdcəsindəki neft gəlirlərinin payı 2019-cu ildə illik 2.7%, illik 4.7% gözlənilən sürətdə qeyri-neft gəlirlərinin payı artmışdır. Dövlət büdcəsi xərclərinin 2018-ci ildə 23,1 milyard manata (13,6 milyard ABŞ dolları) çatacağı və daha sonra 2019-cu ildə 24,78 milyard manata (14,58 milyard ABŞ dolları) çataraq və illik müqayisədə nisbətən az bir artımla gözlənilir. Başqa sözlə, dövlət büdcəsi 2018-ci ildə təqribən 951 milyon manat (559.4 milyon ABŞ dolları) və 2019-cu ildə 1.863 milyard manat (1.09 milyard ABŞ dolları) kəsiri ilə davam etmişdir. 2017-ci il üçün dövlət büdcəsində 16.446 milyard manat (9.67) milyard ABŞ dolları), xərclər isə 17.588 milyard manat (10.35 milyard ABŞ dolları) təşkil etmişdir. Bu, yuxarıda göstərilən il üçün 1.141 milyard manat (0.67 milyard ABŞ dolları) büdcə kəsiri ilə nəticələndi. Bu rəqəmləri 2018-ci illə müqayisə etsək, büdcə gəlirlərində 5.703 milyard manat (3.35 milyard ABŞ dolları) artım, illik müqayisədə 25.75 faiz artım və büdcə xərcləri üçün 5.512 milyard manat və ya 23,86%. (3.24 milyard ABŞ dolları) görürük. Yuxarıda göründüyü kimi büdcə açığı baxımından 2018-ci ildə kəsirin 2017-ci illə müqayisədə illik müqayisədə təxminən 84% azalması gözlənilir. Bununla birlikdə, 2019-cu ildə kəsirin tədricən artaraq 51,33% artması ilə bu tendensiyanın geri çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət və icmal büdcələri “Büdcə Sistemi haqqında Qanun” un tələblərinə əsasən tərtib olunur. Büdcə Sistemi haqqında Qanun bu büdcələrin hazırlanması, təsdiqi, icrası və nəzarəti üçün iqtisadi, təşkilati və hüquqi əsasları təşkil edir. Həm də yerli büdcələrin və büdcədən kənar dövlət fondlarının dövlət büdcəsinə bağlanması üçün hüquqi əsaslar yaradır.

2014-cü ildən bəri xarici və daxili iqtisadi mühitin inkişaf trayektoriyası, maliyyə qaydalarının təkmilləşdirilməsi, elastikliyin təmin edilməsi və maliyyə davamlılığı siyasətinin həyata keçirilməsi üçün kritik bir tələb yaratmışdır. Nəticədə, 2016-cı ilin dekabrında təsdiqlənmiş "Azərbaycan Respublikasının Milli

İqtisadiyyat Perspektivləri Üçün Strateji Yol Xəritəsi" ndə neft gəlirlərinin xərclərinin müəyyənləşdirilməsi və maliyyə davamlılığının artırılması da daxil olmaqla, maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün bir neçə konkret öhdəlik müəyyən edilmişdir. Strateji yol xəritəsində göstərilən hədəflərə çatmaq üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanınının 3.7-ci maddəsinə uyğun olaraq aşağıdakı sahələrdə öhdəliklər qoymuşdur. "2017-ci il üçün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsi haqqında Qanun" na aşağıdakılar daxildir:

- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Sabitliyi Şurasının qərarlarınının tətbiqi və qərar qəbuletmə mexanizmlərinin hazırlanması,
- ARDNF-dən dövlət büdcəsinə transfertlərin yuxarı həddinin müəyyənləşdirilməsi qaydalarının hazırlanması,
- Orta müddətli xərclər çərçivəsinin inkişafı,
- Dövlət borc idarəetmə strategiyasının hazırlanmasını əhatə edir.

Yuxarıda göstərilən tələbləri uğurla həyata keçirə bilmək üçün 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasının maliyyə qanunvericiliyində ciddi dəyişikliklər edilmişdir və maliyyə bazası müəyyən dərəcədə müəyyən edilmişdir. Bunlara "Büdcə Sistemi haqqında Qanun"a, "Orta müddətli xərclər bazası" na, "Azərbaycan Respublikasında dövlət borclarınının idarə edilməsinə dair Orta və Uzunmüddətli Strategiya" ya və "Azərbaycan Respublikasının Vahid Büdcə Təsnifatı"nın yeni qaydalara uyğun olaraq daxildir.

"Büdcə sistemi haqqında" qanuna dəyişikliklər üçün yeni tələblər üzərində birləşdirilmiş büdcənin yuxarı həddinin məhdudlaşdırılması və qeyri-neft bazası kəsinin məhdudlaşdırılması təyini kimi bir sıra həyati məsələlər var. Neft gəlirlərinin xərclənən hissəsinin xüsusi sərhədləri və təsdiq edilmiş büdcədəki dəyişikliklər beləliklə, yeni qanuna görə nəzərdən keçirilmiş büdcənin yuxarı həddi cari ilin göstəricisinin 103% -dən çox olmamalıdır. ARDNF-dən xərclənə bilən neft gəlirləri qaydalarına uyğun olaraq dövlət büdcəsinə köçürmələrin cəmi, proqnozlaşdırılan başlanğıcdakı xalis maliyyə aktivlərinin 30% -i arasındakı fərqin 20% -i keçməməlidir. Bu zaman neft gəlirləri və bu dəyişənlərin minimum indeksi

cari ilin qeyri-neft ÜDM kəsiri konsolidə edilmiş büdcənin qeyri-neft bazası kəsinin göstəricisindən az olmalıdır. Lakin dəyişikliklərin yalnız bir hissəsi 2019-cu ilin dövlət büdcəsində əks olunmuşdur.

Orta Müddətli Xərclər Çərçəvesinin (MTEF) hazırlanması və tətbiqi daha təsirli və strateji planlaşdırma əsasında dövlət və icmal büdcələr daxil olmaqla daha çevik və maliyyə siyasətləri yaradaraq maliyyə sabitliyinin davamlılığını daha da artırmağa bilər. Beləliklə, büdcə qurma prosesi ardıcıl olaraq iki mərhələyə bölünəcəkdir: strateji və texniki mərhələ mərhələ MTEF-in hazırlanmasını, texniki mərhələ isə illik büdcənin hazırlanmasını əhatə edəcəkdir. Baxmayaraq MTEF-nin hazırlanmasına Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi cavabdehdir, bütün dövlət qurumları və büdcə təşkilatları hazırlıq prosesində iştirak edəcəkdir. MTEF aşağıdakı üç əsas sənəddən ibarət olacaqdır:

- orta müddətli resurs zərfi (növbəti və sonrakı üç ildə icmal büdcə və dövlət büdcəsinin təxmin edilən gəlirlərinin cəmi);
- orta müddətli büdcə siyasəti (ölkənin növbəti və sonrakı üç il üçün mövcud iqtisadi vəziyyətini təsvir edən və maliyyə siyasətinin əsas hədəflərini, habelə milli xərc prioritetlərini əks etdirən bir bəyanat);
- milli xərc prioritetləri (orta və uzunmüddətli hədəflərə uyğun xərc meylləri).

Qanunvericiliyə görə, METF-in hazırlanmasına fevralın 15-dən gec olmayaraq başlanılmalı və mayın 25-dən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməlidir. Prosedur prezidentin sənədi iyundan gec olmayaraq təsdiqləməsi ilə başa çatır. Orta müddətli xərclər çərçivəsinin tətbiqinə isə 2020 və 2021-ci illərdə başlanacaqdır.

Hökumətin “Azərbaycan Respublikasının dövlət borclarının idarə edilməsinə dair Orta və Uzunmüddətli Strategiya”nı təsdiqləmək üçün əsas məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- ❖ xarici iqtisadi təzyiqlərin və global maliyyə bazarlarının dalğalanmalarına qarşı hökumətin davamlılığını gücləndirmək,
- ❖ effektivliyini artırmaq və artırmaq,
- ❖ dövlət sektorunun borc alma gücü, risklərin rəşional şəkildə idarə edilməsi

❖ nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi

Strateji aşağıda sadalanan strateji hədəflərlə 2018-2025-ci illəri əhatə edir:

- 2020-ci ilə qədər dövlət borcunun ÜDM-ə nisbəti% 30-dan çox olacaq
- 2025-ci ilədək nisbətin 20% -dən az olmasını təmin etmək
- Cari tənzimləməni qorumaq - ümumi dövlət borcunun xidmət xərcləri dövlət büdcəsinin xərcləri daxilində 15%-dən aşağı olmalıdır
- 2025-ci ilə qədər xarici borc öhdəliklərini 7,3% azalaraq 87% -ə çatdı
- Dəyişən faiz dərəcəsi ilə götürülmüş borcların nisbətinin ümumi borcun% 56-dan çox olmasının qarşısının alınması
- Yerli maliyyə bazarlarının inkişafına dəstək verən tədbirlərin təşkili

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının dövlət borcu, hökumət tərəfindən birbaşa maliyyə qurumlarından borc götürülmüş borclardan, daxili və xarici maliyyə bazarlarına qoyulmuş dövlət qiymətli kağızları və istiqrazlarından və şərti öhdəliklərdən (borclar dövlət zəmanəti ilə borclanmadan yaranıb) ibarətdir.

“Büdcə sistemi haqqında Qanun” a edilən mühüm dəyişikliklərdən biri də neftdən əldə olunan gəlir payının müəyyənləşdirilməsi prosedurudur. Ancaq 2019-cu il dövlət büdcəsi hazırlanarkən müvafiq düzəliş tətbiq edilmədi. Bunun səbəbi dövlət layihələrinin hazırlanmasından sonra baş verən qanuna dəyişikliklərin təsdiqlənməsi ilə əlaqədardır. Buna baxmayaraq, 2019-cu il üçün büdcə layihəsi hazırlanarkən, konsolidasiya edilmiş büdcə xərclərinin yuxarı həddi yeni bir maliyyə siyasətinə uyğun olaraq təyin olundu. Qanunvericiliyə görə, icmal büdcənin xülasəsi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Neftdən əldə edilə bilən gəlir.
2. Qeyri-neft gəlirləri və gəlirləri
3. Qeyri-neft sektorundan ödənilən dövlət vergiləri, rüsumlar və büdcə gəlirlərinin təsnifatı ilə əlaqəli digər gəlirlər
4. Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsinin subsidiyasız gəliri
5. Dövlət büdcəsindən transfertlər istisna olmaqla, Dövlət Sosial Müdafiə Fondundan gəlir
6. Dövlət sektoru ödənişləri istisna olmaqla, İşsizlik Sığortası Fondundan gəlir

7. Xarici kreditlər gəlirlərinin xərclənən gəliri

8. Dövlət və birləşdirilmiş büdcə kəsirlərinin ödənilməsi üçün qanunla müəyyən edilmiş gəlir mənbələri

2019-cu il dövlət büdcəsinin hazırlanması zamanı konsolidə edilmiş büdcənin qeyri-neft kəsirinin qeyri-neft ÜDM-nə nisbətinin 29,5% olacağı proqnozlaşdırılır. Cari il üçün müvafiq rəqəmin 33,2% olacağı gözlənilir. Beləliklə, "Büdcə Sistemi Qanunu" ndakı dəyişikliklərdən biri olaraq, konsolidə edilmiş büdcənin qeyri-neft kəsirinin qeyri-neft ÜDM-nə nisbəti cari ilin nisbətindən az olmalıdır.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, cari ildə təsdiq edilmiş maliyyə qaydaları və maliyyə siyasəti üçün yeni çərçivə tələblərinin yalnız kiçik bir hissəsi 2019-cu il dövlət büdcəsinin hazırlanmasında öz əksini tapmışdır. Bu daha çox texniki problem kimi qəbul edilməlidir. Çünki qanunun qəbulu və strategiyanın təsdiqlənməsi 2018-ci ilin üçüncü rübünün sonunda, yəni büdcə prosesinin başlamasından 7 ay sonra baş verdi.

Fiskal qaydalarda narahatlıq doğuran bir neçə dəyişiklik var ki, neft gəlirlərinin xərclənməsi üçün yeni çərçivə olduqca dəyişkən və mürəkkəb amillərdən (SOFAZ-ın qalan qalığı, bank və maliyyə hesablarındakı dövlət xəzinəsinin qalığı, vahid xəzinədən asılıdır) rəhbərliyə ayrılmış hesab fondu, Azərbaycan Respublikası adından imzalanan müqavilələr daxilində öhdəliklər, xarici hökumətlər tərəfindən ödəniləcək borc və dövlət büdcəsi, dövlət və xarici dövlət borcları qarşısında xidmətlər üzrə dövlət müəssisələri öhdəliklərinin cari ilin ümumi məbləği önümüzdəki illərdə bu, xarici siyasət dalğalanmalara qarşı hökumət siyasətinin və maliyyə sabitliyi siyasətinin davamlılığını zəiflədə bilər.

Digər problemlərdən biri də "Büdcə sistemi haqqında qanun" da daxil olmaqla qanuni dəyişikliklər zamanı ictimai iştirakçılıq və ictimai nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün heç bir addım atılmamasıdır. Bundan əlavə, bu, büdcənin icrası prosesi zamanı mövcud risklərin davam edəcəyi deməkdir.

Nəhayət, hökumətin maliyyə siyasətinin təsvir olunmasına şübhə yaradan müəyyən məqamların olduğunu qeyd etmək lazımdır. Beləliklə, 24 avqustda təsdiqlənmiş Dövlət Borc İdarəetmə Strategiyasına əsasən 2019-cu ilin dövlət

büdcəsinin gəlirlərinin 18,8 milyard manat (11,06 milyard ABŞ dolları) və xərclərinin 18,9 milyard manat (11,1 milyard ABŞ dolları) olmasına baxmayaraq müzakirəyə qoyulmuş faktiki büdcə layihəsi 22.9 milyard manat (13.5 milyard ABŞ dolları - 21.8% çox) və 24.8 milyard manat (14.6 milyard manat - 31.2% çox) idi. Bu da hökumətin maliyyə siyasətinin dəyişkən və riskli olduğunu sübut edir və bununla da maliyyə konsolidasiya siyasətinə əməl etmir.

2.2. Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmentinin GZİT təhlili.

GZİT analizi, araşdırılan ölkənin, sektorun, təşkilatın, texnikanın, prosesin və ya vəziyyətin güclü və zəif tərəflərini təyin etmək və xarici mühitdən yaranan fərsətləri və təhdidləri müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunan bir metoddur.

GZİT analizi məqsədi daxili və xarici amilləri nəzərə alaraq güclü və böyük imkanların olduğu sahələrə diqqət yetirərək təhdid və zəif tərəflərin təsirini minimuma endirmək üçün plan və strategiyalar hazırlamaqdır.

GZİT analizi strateji planın hazırlanması və ya problemin müəyyənləşdirilməsi və həllinin yaradılması mərhələsində istifadə olunur.

Qısaca təsvir olunan GZİT analizi, ölkə hökuməti, daxili və xarici investorlar və ölkə iqtisadiyyatı haqqında ümumi məlumatlar əldə etmək istəyənlər üçün vacibdir.

Günümüzdəki global rəqabət mühitində, Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçidin və iqtisadi inkişafın reallaşdırılması üçün, müxtəlif siyasət proqramları ilə inkişaf siyasətlərini və strategiyalarını təyin edən ölkə rəhbərliyi üçün şüurlu və sistemli təhlillər aparmaq vacibdir.

Yerli və xarici investorlar üçün ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi, sektoral və qeyri-iqtisadi sahələrdə qeyri-empirik təhlili, neft sektoru xaricində fərqli sahələrə investisiya qoymaq üçün strateji bir ilkin addım olaraq lazımdır.

Bu hissədə Azərbaycan iqtisadiyyatı yuxarıda qeyd olunan əhəmiyyətə və zərurətə malik olan GZİT texnikası ilə təhlil ediləcəkdir. Ölkə iqtisadiyyatının güclü və zəif tərəflərini təhlil üsulu olaraq, makroiqtisadi, sektoral-regional və qeyri-

iqtisadi, təhdid və imkanlara gəlincə; İqtisadi və qeyri-iqtisadi olaraq təhlil ediləcəkdir.

GZİT təhlili ilə bağlı güclü, zəif, təhdid və imkanlar əsas mövzular olaraq veriləcək. Bu səbəbdən, sonrakı GZİT analizində əvvəlki fəsillərdə və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya səviyyəsində aparılan makroiqtisadi, regional və sektoral təhlillərin ümumi mənzərəsi alınacaqdır.

Təhlil edildikdən sonra ölkə menecerləri ilə yerli və xarici investorlar baxımından tövsiyələr veriləcəkdir.

Güclü tərəflər. Makroiqtisadi tərəfdən güclü yönlər

Makroiqtisadi baxımdan sabit bir mühitin mövcudluğu, xüsusilə qiymət sabitliyinin varlığıdır:

Ölkədə müstəqilliyin ilk illərində yaşanan siyasi və iqtisadi qeyri-sabitliyə əlavə olaraq, 1995-ci ilə qədər Ermənistan ilə Yuxarı Qarabağ arasındakı müharibə səbəbindən makroiqtisadi göstəricilərdəki qeyri-sabitlik müşahidə olunurdu. Ancaq ölkədəki siyasi sabitlik və bundan sonra həyata keçirilən iqtisadi siyasətlə, iqtisadiyyatda qeyri-sabitlik 1996-cı ildən bəri sabitliyə yol verdi. Bu səbəbdən 1996-2006-cı illər ərzində ölkədə siyasi sabitlik hökm sürürdü.

Qazanılan nailiyyətlər, yaradılan iqtisadi, sosial, elmi-texniki, maliyyə potensialı, insan kapitalı, infrastruktur, sosial rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, habelə normativ-hüquqi qanunvericilik və institusional baza ölkəmizə davamlı inkişafa keçidi təqdim etməyə imkan verdi. Eyni zamanda, son iki ildə qlobal maliyyə böhranı və dünya xam neftinin qiymətlərinin kəskin azalması, manatın devalvasiyası, milli iqtisadiyyatın inkişafında neft amilinin rolu və imkanları, məhdud gəlir ticarət tərəfdaşlarımızda ÜDM-nin azalmasına, ölkənin tədiyyə balansının və qeyri-neft büdcə kəsirinin artırılması, bütövlükdə iqtisadi inkişafın təbiətinə qlobal təzyiqin artması, ölkəmizdəki iqtisadi inkişafın amillərinin, meyarlarının, hərəkətverici qüvvələrinin, prinsiplərinin, mexanizmlərinin təhrif edilməsi obyektiv zərurətdir. Buraya öz növbəsində aşağıdakılar daxildir: ölkəmizin mövcud sosial-iqtisadi inkişaf vəziyyətinin GZİT təhlili (güclü və zəif tərəflər, imkanlar, təhlükə və təhdidlər) və 360 dərəcə diaqnoz; ölkəmizə məxsus mənbələr

balansının, istifadə dərəcəsinin və mövcud şəraitdə səfərbər edilə biləcək potensialın qiymətləndirilməsi yaxın gələcək üçün milli iqtisadiyyatın inkişafının əsas məqsədlərinin, hədəflərinin və prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi, səmərəli tətbiq olunmasını təmin etmə prinsipləri və vasitələrinin inkişafı sabit maliyyə və effektiv pul siyasəti tələb edir. Qloballaşma şəraitində bəşəriyyətin qaynaqlarına tələbat durmadan artır, istehsalının artan dəyəri, qloballaşmanın məntiqi nəticəsi olaraq qloballaşmadan asılılığının artması iqtisadi, sosial, demoqrafik və ətraf mühitin ümumdünya xarakterinə gətirib çıxardı. (İqtisadi və Sosial İnkişaf üzrə 55-ci Beynəlxalq Elmi Konfrans: 2020. s. 240.)

Belə şəraitdə Azərbaycanda məhsuldar milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı xeyli dərəcədə onun davamlı inkişaf modelinə keçiddən asılıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin tarixi təcrübəsi göstərir ki, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafa keçməsinə təmin etmək üçün ölkənin resurs potensialı ilk növbədə gələcək nəsillər üçün maraq və fayda gətirməlidir. Resurs əsaslı inkişaf modelindən yenilikçi inkişaf modelinə keçid üçün tələb olunan zəruri iqtisadi, sosial, ekoloji, texniki-texnoloji potensial tədricən formalaşdırılmalıdır. Ümumiyyətlə, belə bir sivil yanaşmaya əsaslanan davamlı inkişaf konsepsiyası sosial-iqtisadi sistemlərin üstünlük təşkil etməsidir və inkişaf modellərinin xarakterindən asılı olmayaraq, elmi-texniki tərəqqinin milli ərazilərdə tətbiqi və inkişafını təmin etmək lazımdır. iqtisadiyyat sürətləndirilir və bütün səviyyələrdə davamlı insan həyatı prinsipləri qorunmalı və ətraf mühitin tarazlığı pisləşməməlidir.

Bütün bunlar öz növbəsində milli iqtisadiyyatın artım amillərinin davamlı inkişaf baxımından yenidən qiymətləndirilməsini zəruri edir. Belə bir şəraitdə hər bir ölkədə iqtisadi siyasətin optimallığı və effektivliyi, indiki və gələcək nəsillərin maraqlarına cavab verməsi və hər şeydən əvvəl milli iqtisadiyyatların qlobal maliyyə böhranına, xüsusilə ekoloji tarazlığa davamlılığı bu baxımdan yaxın gələcəkdə ölkəmizdə istehsalın modernləşdirilməsi, innovativ inkişafın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, iqtisadiyyatın strukturunun və şaxələndirilməsinin yaxşılaşdırılması, əhatəli iqtisadi artımın təmin edilməsi davamlı inkişafın prinsiplərinə, mexanizm və hədəflərinə əsaslanır. Belə bir şəraitdə müasir dövrdə

milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafa keçidini təmin etmək yaxın gələcəkdə ölkəmizin qarşısında duran əsas vəzifə kimi qəbul edilməlidir. Problemin aktuallığını vurğulayan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyində qeyd etdi: “Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrü bitdi. Mövcud reallıqları təhlil edərək nəticə çıxarmalı, yeni paradigmlər haqqında düşünməli və Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafa keçməsi üçün iqtisadi inkişaf modelinin konseptual əsaslarını müəyyən etməliyik. Bütün bu məsələlər yaxın gələcək üçün ölkəmizdə inkişaf etdirilən dövlətin strateji iqtisadi siyasətinin ana xəttini təşkil etməlidir”. (Ələkbərov U.A: 2018. s. 48-51.)Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf modelinə keçidinin təmin edilməsi, ilk növbədə, müvafiq mütərəqqi dünya təcrübəsi və milli reallıqlar nəzərə alınmaqla inkişaf strategiyasının konseptual çərçivəsinin işlənib hazırlanmasını tələb edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər bir ölkənin təbii sərvətləri davamlı iqtisadi inkişafı üçün ilkin zəruri əsas yaratsa da, bir çox hallarda həlledici şərt kimi çıxış etmir. Milli iqtisadiyyatların davamlı inkişafına keçid konsepsiyasının hazırlanması, ilk növbədə, ölkənin maddi, əmək və təbii ehtiyatlarının tarazlığını, istifadəsi dərəcəsini, habelə ölkənin daxilində səfərbər edilə bilən istehsal amillərini müəyyənləşdirməlidir. Mövcud elmi-texnoloji tərəqqi və maliyyə potensialı başlıca amildir. Bu da öz növbəsində ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin və potensialının iqtisadi, elmi, texniki, maliyyə, sosial, ekoloji və insan kapitalı baxımından obyektiv qiymətləndirilməsini tələb edir (Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H: 2010. s. 75.). Ümumiyyətlə, müasir dövrdə ölkəmizdə davamlı inkişafın təmin olunmasına yönəlmiş perspektiv inkişaf modelini xarakterizə etməyə çalışsaq, aşağıdakı prioritetlərə diqqət yetirəcəyik:

- ✓ iqtisadi artımdakı əsas amillərin optimal nisbətinin göstərilməsi;
- ✓ milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyi;
- ✓ milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi.

İnkişaf səmərəliliyinin təkrar istehsal baxımından qiymətləndirilməsinə, sosial səmərəliliyin vurğulanmasına və nəhayət, bir amildən səmərəli istifadənin digərinin istifadə səviyyəsinə mənfi təsir göstərməməsinə xüsusi diqqət

yetirilməlidir. Təhlil göstərir ki, dünya inkişafının müxtəlif mərhələlərində davamlı inkişafa keçidin prioritetləri və hədəfləri də yaxşılaşır. Daha sonra 6 dekabr 2016-cı il tarixdə prezident fərmanı ilə on bir sektor üçün 12 Strateji Yol Xəritəsi təsdiq edildi. Bu yol xəritələri ilk dəfə olaraq iqtisadi və sosial inkişafın, indiki və gələcək nəsillərin mənafelərinin harmonik həlli ilə yanaşı, iqtisadiyyatın daxil edilməsini artırmaq üçün strateji bir vəzifə olaraq təyin edildi. Ümumiyyətlə, bunlar:

- ✓ investisiya-yenilik;
- ✓ iş mühitinin yaxşılaşdırılması;
- ✓ investisiya təşviqi;
- ✓ struktur və institusional islahatların həyata keçirilməsi;
- ✓ milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- ✓ qeyri-neft sektorunun və ixracının inkişafının stimullaşdırılması;
- ✓ gəlirli əmək tələb edən sahələrin və istehsalların inkişafına dövlət dəstəyi;
- ✓ əmək haqqı, pensiya və müavinətlər sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- ✓ “Made in Azerbaijan” brendinin tanıtımı və s. təyinat üzrə qruplaşdırıla bilər.

Eyni zamanda, milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyi ilə bağlı gözləntilər ölkəmizdə həyata keçiriləcək iqtisadi islahatlar strategiyasının formalaşması və həyata keçirilməsi üçün qaçılmaz şərt kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bununla yanaşı, akademik Z.A.Səmədzadənin qeyd etdiyi kimi, hər bir ölkədə iqtisadi islahatların uğurlu olması həlledici dərəcədə dünyada və milli mənafələrdə dəyişikliklərini nəzərə alaraq ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin mahiyyətindən asılıdır. Ölkənin yaxın gələcəkdə davamlı inkişaf modelinə keçidinin strateji hədəf və vəzifələrinin reallaşdırılması milli iqtisadiyyatın strukturunun dəyişən şərtlərə və tələbə uyğun təkmilləşdirilməsini, real və maliyyə sektorları arasında optimal tarazlığın təmin edilməsini tələb edir (Səmədzadə Z.A: 2009. s. 178.).

Təhlillər göstərir ki, yaxın gələcəkdə ölkəmizin iqtisadi inkişafının xarakterinə aşağıdakılar daxildir: qlobal iqtisadi güc mərkəzlərinin Asiyada inkişaf etməkdə olan bazarlara köçürülməsi; texnoloji yeniliklərin əhəmiyyətli təsirləri; dəyişən

jeopolitik konfigurasiya və neft və qaz faktorunun təsirlərinin tədricən azalması qeyri-neft sektorunun potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır. Təhlillər göstərir ki, son on ildə ölkə iqtisadiyyatına qoyulmuş kapital qoyuluşunun böyük hissəsi neft və qaz ehtiyatlarının dünya bazarına çıxarılmasına, iqtisadi, sosial və bazar infrastrukturunu üçün maddi-texniki imkanların yaradılması və artırılmasına yönəldilib. sahibkarlığın inkişafı üçün zəruridir. Onların əsas maliyyələşdirmə mənbəyi dövlət büdcəsi ilə birlikdə Neft Fondundan transfertlər hesabına maliyyələşdirilmişdir. Yuxarıda göstərilən inkişaf Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasına keçməsinin ən xarakterik xüsusiyyətlərindən biri hesab edilməlidir. Bütün bunlar ölkənin mümkün kataklizmlərə qarşı dayanıqlığını və yaxın gələcəkdə geoiqtisadiyyatın və qeyri-sabitliyin milli iqtisadiyyatın davamlı, dinamik inkişafına mənfəət təsirini kəskin şəkildə artıracaqdır. Ümumiyyətlə, 1993-cü ildən 2018-ci ilə qədər bütün maliyyə mənbələri hesabına ölkəmizdə əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların həcmi 250 milyard dollardan çox olmuşdur.

Son illərdə ölkəmizdə yaradılan potensial imkanlar bütün sahələrdə qiymətləndirən Beynəlxalq Valyuta Fondu 2025-ci ilə qədər Azərbaycan iqtisadiyyatının illik 2-3 faiz artımını proqnozlaşdırır. Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı kəmiyyət dəyişikliklərindən keyfiyyət dəyişikliyinə keçid mərhələsindədir. Məlumdur ki, iqtisadi artıma təbii ehtiyatlar nə qədər təsir etsə də, onların artan təkrar istehsalını təmin etmək imkanları məhduddur, lakin insan kapitalı daimi, tükənməz iqtisadi inkişaf mənbəyidir. Bu baxımdan yaxın gələcəkdə Azərbaycanda milli iqtisadiyyat öz inkişafını və rəqabət qabiliyyətini təmin edəcək və neft kapitalı böyük ölçüdə insan kapitalının inkişafından asılı olacaqdır (M.A. Əhmədov, A.J. Hüseyn: 2020. s. 58).

Təhlillər göstərir ki, dünya təcrübəsini və milli reallıqları nəzərə alaraq müasir dövrdə ölkəmizdə davamlı inkişafın təmin olunmasına yönəlmiş perspektiv inkişaf modelini xarakterizə etməyə çalışsaq, diqqətimizi aşağıdakı prioritet sahələrə yönəldəcəyik:

- ❖ iqtisadi böyümədə əsas və irəliləyiş amillərinin optimal nisbətlerini gözləmək,

- ❖ milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyini təmin etmək;
- ❖ milli iqtisadiyyatı rəqabətə davamlı etmək, düzgün prioritetləri seçmək;
- ❖ iqtisadi artımın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə nöqtəyi-nəzərdən yanaşmaq təkrar istehsal;
- ❖ sosial səmərəliliyi vurğulamaq və nəhayət, bir amildən səmərəli istifadənin digərinin istifadə səviyyəsinə mənfi təsir göstərməməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Bu baxımdan, P. Solow haqlı olaraq qeyd edir ki, iqtisadi siyasət müəyyənləşdirilərkən üç əsas məsələ diqqət mərkəzində olmalıdır. Birincisi, cəmiyyət milli gəlirinin az-çoxunu əmanətə yönəltməlidir.

İkincisi, iqtisadi siyasətlərin qənaətə, üçüncüsü, iqtisadi siyasətdəki dəyişikliklərin texniki tərəqqiyə necə təsir göstərə biləcəyi müəyyənləşdirilməlidir. M. Todaronun da qeyd etdiyi kimi, "İnkişaf, insanların davranışlarının, sosial qurumlarının, sosial quruluşunun, əsaslı, iqtisadi böyüməsinin sürətlənməsini sürətləndirən, işsizliyi azaldan və cəmiyyətdəki bərabərsizliyi yumşaldan yüksək dərəcədə planlı bir prosesdir" (Ələkbərov U.A: 2013. s. 39.). Həqiqi davamlı inkişaf konsepsiyasına keçidin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini təmin etmədən praktik olaraq mümkün olmadığı da bir həqiqətdir. Porter haqlı olaraq yazır ki, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyəti yalnız məlum iqtisadi inkişaf amillərindən deyil, həm də milli şərtlərdən, başqa sözlə, milli iqtisadiyyatın quruluşundan, milli mədəniyyətindən, dövlət qulluqçularının mentalitetindən və hətta ölkənin tarixi də əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir (Porter M: 1993. s. 6.). Əlbətdə ki, bu vəziyyətdə, P. Solowun qeyd etdiyi kimi, mövcud istehsal kapitalı ilə təbii ehtiyatlar arasında davamlılıq dərəcəsinin gözlənilməsi davamlı inkişaf proqramlarının hazırlanması üçün bir şərtidir. Müasir dövrdə təbiət-cəmiyyət, insan münasibətlərinin harmoniyasının təmin edilməsi sahəsində ciddi problemlər onları davamlı inkişaf baxımından yenidən qiymətləndirmək üçün obyektiv zərurətə çevrilmişdir. Ümumiyyətlə, 1970-ci illərdən bəri davamlı inkişaf əlaqəli iqtisadi artım konsepsiyasına yeni yanaşmalar ortaya çıxdı. Davamlı inkişaf konsepsiyasının

beynəlxalq aləmdə praktik bir problem kimi tanındılması, GZİT təhlilin əksər güclü və zəif yönlerini aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

- Xarici borcun ÜDM-ə nisbəti yüksək deyil:

Azərbaycanın xarici borcu 8,9 milyard ABŞ dollarıdır[62]. Bu məbləğ ÜDM-in 21% -nə uyğundur. Adambaşına düşən xarici borc miqdarına görə, MDB ölkələri ilə müqayisədə reytingin ortasındadır.

- Sabit məzənnə:

Azərbaycan 1992-ci ildə "Rubl Zonası" nı tərk edərək milli valyuta Manatı dövriyyəyə buraxdı. İlk mərhələdə rublla dövriyyədə olan Manat, 1994-cü ildən bəri ölkədə yeganə rəsmi valyuta vahidi oldu. Manat 1993-cü ildə liberallaşma ilə paralel olaraq Rusiyada idxalın həyata keçirildiyi ölkələrdə bahalaşma nəticəsində Rubla qarşı dəyər itirməyə başladı və idxalın əhəmiyyətli bir hissəsi rublla edildi. Digər tərəfdən 1993-94-cü illərdə bank sektorundakı böhran və Manatın dəyəri ilə bağlı gözləntilərdəki mənfilik Manatın digər ölkələrin valyutalarına qarşı dəyər itirməsinə səbəb oldu.

Ölkədəki siyasi və iqtisadi sabitlik ilə ölkədəki valyuta məzənnələri sabit bir gedişatı izləyir.

- Ucuz işçi qüvvəsinin mövcudluğu:

Ölkədəki işsizlik səviyyəsi yüksək olduğu üçün maaşlar azdır. Ölkədə minimum əmək haqqı 250 manatdır. İstehsal faktoru kimi əmək ödənişləri ümumi xərclər baxımından üstünlük təmin edir. Nəticədə işçi qüvvəsinin ucuzluğu investisiya qoyuluşunu təşviq edən amillərdən biridir (Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H: 2010. s. 75.).

Sektor və Regional Güclər yönündən sinifləndirsək, aşağıdakı nəticələri ala bilərik:

Kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq sektoru üçün uyğun bir iqlim və torpaq quruluşuna sahib olmaq:

Azərbaycanda subtropikdən tundra iqliminə qədər yer üzündə mövcud olan 11 növ iqlim qurşağından 9-u mövcuddur. Bu zaman bir mövsümdə birdən çox məhsul əldə etməyə və fərqli məhsullar istehsal etməyə imkan verir. Ölkə ərazisinin 53% -

i əkinçilik üçün əlverişlidir. Eyni zamanda iqlim və torpaq quruluşu heyvandarlıq üçün də əlverişlidir.

- Turizmin inkişafı üçün uyğun bir ekoloji quruluşa, təbii, tarixi və mədəni zənginliyə sahib olmaq.

Turizm sektorunun inkişafı üçün əlverişli iqlimə, təbii gözəlliklərə, tarixi və arxeoloji əsərlərə, əlverişli iqlim şəraitinə, Xəzər dənizinin sahillərinə, müxtəlif bölgələrdəki meşə sahələrinə və müalicə üçün istifadə edilə bilən bulaq sularına sahib olan Azərbaycanda diqqətəlayiqdir.

- Qida sənayesi üçün zəruri xammal kimi əkinçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsal etmək imkanı:

Əkinçilik üçün uyğun bir iqlim və torpaq quruluşuna sahib olmaq, təbii olaraq ölkədə qida sənayesinin inkişafı üçün tələb olunan xammal üçün ən uyğun şərtlərin olması deməkdir və bu, qida sənayesinə yatırımı cəlb edici edən ən vacib amildir. Qida sənayesinə yalnız ölkəni deyil, Asiya və Qafqazı da cəlb edəcək bir miqyasda investisiya qoymaq mümkündür.

Güclü bir neft və qaz sənayesinin mövcudluğu.

Xəzərdə aşkarlanan neft və təbii qaz ehtiyatları ilə ölkə dünyada neft və təbii qaz ixrac etmək potensialı ilə mövqeyi ilə diqqəti cəlb etməyə başladı. 2019-cu ilin statistik göstəricilərinə əsasən ölkəyə yatırılan 10.1 milyard manat investisiyanın 3.8 milyardı neft sektoruna yatırılmışdır (Rzayev İ.M: 2010. s. 118.).

Neft, maşınqayırma və istehsal sektoru, neft əsaslı iqtisadiyyatı sayəsində sənaye sektorunun əsasını təşkil edir. Müstəqillik qazandıqdan sonra neft və təbii qaz hasilatı ilə bağlı edilən razılaşmalardan sonra sənaye sektoruna yatırımların daha çox neft-kimya sahəsinə cəmləşməyə başladığı görülür. 2005-ci ildən etibarən neft və təbii qaz hasilatında əhəmiyyətli bir məbləğ əldə ediləcək ölkədə bu vəziyyət bu yatağın işlənməsinə imkan verir və beləliklə bu sahəyə sərmayə qoymağa imkan verdi.

- Nəqliyyat və rabitə sektorunun inkişaf potensialı:

Dəyişmə və çevrilmə müddətində nəqliyyat və kommunikasiya infrastrukturunun yenidən qurulması səbəbindən sektorlar əhəmiyyətli investisiyalara imkan verən inkişaf potensialına sahibdirlər.

Maliyyə sektorunun inkişaf potensialı:

Neft gəlirlərinin ölkəyə daxil edilməsi ilə maliyyə sektorunun sürətli inkişaf potensialı var. Diqqət çəkir ki, istehsalçı neft gəlirlərinin ölkəyə daxil olması üçün vacib hazırlıqlar görür. Ölkə bölgənin ən vacib maliyyə mərkəzi olmaq vəziyyətindədir.

Tikinti sənayesi və tikinti məhsullarının istehsalı üçün inkişaf potensialı:

Yenidənqurma prosesi zamanı inşaat sektorunda mühüm inkişaf potensialına malikdir. Xüsusilə son 15 ildə Bakıda ciddi bir canlanma görən inşaat sektoru həm Bakıda, həm də digər şəhərlərdə ciddi inkişaf potensialına sahibdir. Bu səbəbdən tikinti məhsullarının istehsalı ilə yanaşı inşaat üçün də uyğun bir potensialın mövcudluğu diqqəti çəkir.

- Xəzərin balıq ovu və kürü istehsalı üçün uyğunluğu

Xəzər dənizi dünyada əhəmiyyətli neft və təbii qaz ehtiyatlarına, keyfiyyətli və zəngin balıq ehtiyatlarına malikdir. Xəzər ən qiymətli balıq növü olan Nərə balığının vətəni hesab olunur.

Nərə də kürü istehsal olunduğu bir balıq növüdür. Xəzərdə, xüsusən bu balığın məhsulu olan nərə balığının istehsalı və qara kürü istehsalı mühüm iqtisadi gəlirdir. Qara kürünün 80-90% -inin Xəzərdən əldə edildiyini nəzərə alsaq, balıqçılıq sənayesi inkişaf üçün uyğun güclü bir qazana malikdir.

Başlıca zəif yön makroiqtisadi amil baxımından işsizlikdir. Rəsmi statistikalara əsasən ölkədə 4.8% işsizlik göstərsə də, iqtisadiçilərin fikrincə reallıqda bu statistika çoxdur. Digər bir səbəb 2019-cu ilin dekabr ayında pandemiya yarandıqdan sonra, əhalinin işsizlik faizi 16.51%-dir (Müzəffərli N.M: 2014. s. 63-64). İşsizliyin bu qədər olmasının başlıca səbəbi kafe və restoran sahibkarlarının işçiləri günəməzd işlətməsidir. Təbiidir ki, günəməzd işləyən fərd pandemiya şəraitində işini itirdiyi üçün real vəziyyətdə işini itirmiş kimi cəmiyyətdə yer alır.

- Mütəxəssislərin xarici ölkələrə miqrasiyası

Kifayət dərəcədə iş imkanı olmadığı üçün təhsilli və ixtisaslı işçi qüvvəsi xaricə köç etdi. Rusiyadakı işçi qüvvəsinin böyük bir hissəsini ixtisaslı və yetişdirdikləri İran kimi qonşu ölkələrə üz tutdular. Ölkəni bu şəkildə tərk edənlər arasında gənclərin və orta yaşlı insanların nisbəti daha yüksək olduğu diqqət çəkir. “Beyin axını” kimi ifadə edilə bilən bu prosesin son illərdə daha çox artdığı görülür.

Əkinçilik və heyvandarlıq üçün tələb olunan suvarma və s. infrastruktur kifayət deyil. Digər tərəfdən əkinçilik və heyvandarlıq üçün lazım olan texnologiya həm köhnə, həm də qeyri-kafidir.

Bəzi sektorlarda inhisarçılığın mövcudluğu həmin sektorda istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinə və qiymətinə mənfi təsir göstərir və istehsal mənbələrindən səmərəli istifadənin qarşısını alır.

Neft qiymətlərindəki dalğalanma ən vacib iqtisadi təhlükədir. Son illərdə bahalaşma olsa da, düşmə təhlükəsi var. Qiymətlərin gözlənilməz enməsi ölkənin gəlirlərində ciddi problemlər yarada bilər (Müzəffərli N.M: 2014. s. 65).

Qloballaşma prosesinə ayaq basaraq xarici ticarət, xarici investisiyalar, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əlaqələr, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyada regional birliklərdə iştirak baxımından bölgə ölkələri ilə müqayisədə məsafənin uzandığı görülür (Sadıqov M.M: 2001. s. 46).

Ölkənin coğrafi mövcudluğu, böyük enerji obyektləri, neft və neft sənayesi sənayesi, kimya, elektronika və şərab sənayesi, nəqliyyat infrastrukturunu və xammal ehtiyatları zənginliyi, qeyri-kafi istehsal və ucuz işçi qüvvəsi kimi amillər xarici iqtisadi əlaqələrdə əsas amillər olmuşdur.

Xarici ticarətdə 120-dən çox ölkə ilə iqtisadi əlaqələr quran Azərbaycan bir çox beynəlxalq və bəzi regional təşkilatların üzvüdür.

Neft razılaşmaları, neft müqavilələrini dəstəkləyən ölkələr, ölkələrə aid neft şirkətləri və edilən investisiyaların təmin etdiyi güvən mühiti də ölkədə mövcuddur.

-Azad bazara keçiddə bölgədəki ölkələrin önündə olmaq.

Sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə bölgədə müstəqillik qazanan yeni respublikalarla müqayisə edildikdə, hüquqi və institusional infrastrukturun reallaşdırılmasında daha irəlidədir.

- Müstəqilliyini qazanan ölkələr arasında ən yüksək xarici investisiyaya sahib olan ölkə olmaq:

Bölgədə müstəqilliyini qazanan digər ölkələrlə müqayisədə ən çox xarici investisiyanın Azərbaycana qoyulduğu görülür. Bu, neft hasilatına başladıqdan sonrakı dövrdə investor üçün digər sahələrə investisiya qoyuluşunda müsbət bir göstərici olacaqdır.

Qeyri iqtisadi fürsətlər:

Coğrafi yeri ilə Azərbaycan iki qitə və üç dəniz hövzəsini birləşdirən Yeni İpək Yolu kimi çox vacib tarixi və ticarət marşrutlarının kəsişmə yolunda yerləşir.

Tarixi İpək Yolunun Qara dənizdən Çinə kommunikasiya, nəqliyyat və enerji dəhlizi olaraq 21. əsrə, Tacikistanı, Gürcüstanı və Ermənistanı, həmçinin karvanların Şərqi sərvətlərini Şərqi ötürdüyü beş Türk dövlətini əhatə etməsi əsrlər boyu Qərbi, Azərbaycan 1998-ci ildə Bakıda imzalanan müqavilə ilə global iqtisadi əlaqələr zəncirinə yeni bir əlaqə əlavə etdi (Səmədzadə Z.A: 2009. s. 75.).

Bölgədəki ölkələr arasında demokratiyaya keçiddə məsafə qət olunur

Bölgədə müstəqilliyini qazanan yeni ölkələr arasında demokratiyaya keçiddə daha irəlidedir. Bu xüsusiyyət Azərbaycanda regional bazar üçün investisiyaların qoyulmasına imkan verir.

- Bölgə ölkələri arasında sabit və daha demokratik bir idarənin mövcudluğu.

Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra, bölgədəki digər ölkələrə nisbətən investorun Azərbaycan seçimində siyasi sabitlik və hökumətin demokratik münasibəti təsirli oldu.

Strateji mövqe:

Asiya ölkələrinin Avropaya keçid dəhlizində olmasının yanında, ABŞ və Avropa ölkələri üçün İran və Rusiya ilə sərhədləri səbəbiylə strateji mövqeyinə görə də əhəmiyyətlidir.

Təkliflər:

Yuxarıda, GZİT təhlili çərçivəsində Azərbaycan iqtisadiyyatının daxili tərəfləri, eləcə də güclü və zəif tərəfləri, xarici dünyası, imkanları və təhdidləri qeyd edilmişdir.

Xarici və yerli investorların ölkə iqtisadiyyatının daxili güclü və zəif tərəflərini və xarici cəhətlərini, eləcə də imkanları və təhdidləri nəzərə alaraq investisiyaları ilə bağlı veriləcək qərarlar baxımından ilk addım atması məqsədəuyğun olardı. Güclü tərəflərin imkanlarla uzlaşdığı sahələrə investisiya planlaşdırmağınız uyğun olardı.

İnvestorlar bu addımdan sonra verəcəkləri qərara uyğun olaraq yalnız alt sektor, məhsul və bölgəyə görə qərar qəbul edə biləcəklər. İlk addımdan sonra fərdi münasibətlərin zəruriliyi ilə yanaşı hüquqi və diplomatik dəstək və təminata da diqqət çəkmək lazımdır (Müzəffərli N.M: 2014. s. 96).

Yuxarıdakı təhlildə vurğulanan güclü və zəif tərəflər ölkənin iqtisadi inkişafında hansı sahələr və necə olduğu, həm iqtisadi inkişaf üçün, həm də siyasi iradə ilə qəbul ediləcək qərarlar üçün ölkənin imkanları və narahatlıqları üçün veriləcək proqramlar və təyin ediləcək layihələr vacibdir.

Cədvəl 1: GZİT Analizinin Ümumi Qiymətləndirmə

	Müsbət	Mənfi
Daxili	<p><u>Güclü tərəflər</u></p> <p>Makroiqtisadi</p> <ul style="list-style-type: none"> -Makroiqtisadi baxımdan sabit bir mühitin olması, xüsusilə qiymət sabitliyi. - Xarici borc ÜDM-ə nisbəti yüksək deyil. - Məzənnə sabitdir. - Ucuz əmək. <p>Sektor və Regional</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq sektoru üçün uyğun bir iqlim və torpaq quruluşuna sahib olmaq. - Turizmin inkişafı üçün uyğun bir ekoloji quruluşa, təbii, tarixi və mədəni zənginliyə sahib olmaq. - Qida sənayesi üçün zəruri xammal kimi əkinçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsal etmək imkanı. <p>Güclü neft və qaz sənayesinin mövcudluğu.</p> <ul style="list-style-type: none"> -Ölkədə neft-kimya sənayesinin inkişafı üçün lazımı məlumatlar və məlumatlar kifayətdir. - Hökumətin təşviq siyasətinin mövcudluğu. - Nəqliyyat və rabitə sektorunun inkişaf potensialı. -Maliyyə sektorunun inkişaf potensialı. - Tikinti sənayesi və tikinti məhsullarının istehsalı üçün inkişaf potensialı. - Xəzərin balıq ovu və kürü istehsalı üçün əlverişli olması. <p>Qeyri iqtisadi sahədə</p> <ul style="list-style-type: none"> -Əhalinin təhsil səviyyəsi. -Siyasi sabitliyin və iradənin mövcudluğu. 	<p><u>Zəif tərəflər</u></p> <p>Makroiqtisadi</p> <ul style="list-style-type: none"> -İşsizlik problemi. - Xaricdə təhsilli və ixtisaslı immiqrasiya. - İri müəssisələrin özəlləşdirilməsinin yavaş tempi. - İxracatın və dövlət büdcəsinin neft gəlirlərindən asılılığı. - Gəlir səviyyəsi aşağı və gəlir bölgüsü balanssızdır. - Qeyd edilməmiş iqtisadiyyat. - İnhisar və haqsız rəqabət mühiti. <p>Sektor və Regional</p> <ul style="list-style-type: none"> -Neft və təbii qaz hasilatından asılı olan iqtisadi quruluş səbəbi ilə digər sektorlardan diqqətin olmaması. -Sektorda monopoliyanın mövcudluğu - Regional inkişafdakı balanssızlıq. <p>Ekonomi Dışı</p> <ul style="list-style-type: none"> -Beyin köçünün yaranması

Xarici	<p>Fürsətlər</p> <p>İqtisadi</p> <ul style="list-style-type: none"> -Azad bazara keçiddə bölgədəki ölkələrin önündə olmaq. -Müstəqillik qazanan ölkələr <p>İqtisadiyyat xaricində</p> <ul style="list-style-type: none"> -Tarixi keçiddə və ticarət yollarda. 	<p>Təhdidlər</p> <p>İqtisadi</p> <p>Neft sektorunda qiymətlərin dəyişkənliyi</p> <ul style="list-style-type: none"> -Sərhəd ölkələrin yeri. -Xəzərin status məsələsi. -Dəniz və okeana çıxışının olmaması.
---------------	---	--

	<ul style="list-style-type: none"> - Bölgədəki ölkələr arasındakı demokratiyaya keçid məsafəsi. - Bölgə ölkələri arasında sabit və daha demokratik bir idarənin mövcudluğu. -Stratejik mövqe. 	
	<i>Müsbət</i>	<i>Mənfi</i>

Mənbə: Osman. N. A. "Azerbaycan Ekonomisi ve yatırım imkanları": 2005. s. 373-388

III FƏSİL. YERLİ BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN MENECMENTİNİN TƏKMİNLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Dövlətin irəli sürdüyü təkliflər nəticəsində yerli büdcə xərclərinin menecmentində baş verən dəyişikliklər.

Azərbaycanın milli inkişaf strategiyası, ölkənin şaxələndirilmiş insan kapitalı, fiziki infrastruktur və daha güclü qurumlara yatırımlar yolu ilə ölkənin neft, qaz gəlirlərindən asılılığını azaltmaq və xarici təsirlərə davamlılığını gücləndirmək məqsədi daşıyır. Bu yaxınlarda açıqlanan İnsan Kapitalı İndeksində Azərbaycan 157 ölkə arasında 69-cu yerdədir.

2018-ci ilin aprel ayında keçirilmiş prezident seçkilərindən bəri Azərbaycan Hökumətində ciddi dəyişikliklər oldu. Bunlara yeni baş nazirin irəli sürülməsi Ali Attestasiya Komissiyasından, vergi islahatlarından, kənd təsərrüfatından, kənd inkişafından, ətraf mühitdən, enerjiddən və s. məsul olan bir neçə əsas nazirin təyin edilməsi daxildir. İqtisadi inkişafı bərpa etmək üçün əsas sektorlarda. Dünya Bankının hesabatına görə, 2019-cu il təhsil (səhiyyə 13%) və səhiyyə (44,5%) ayırmalarında nəzərəcarpacaq dərəcədə artım insan kapitalının inkişaf etdirilməsi baxımından vacibdir (<http://cesd.az>: 2019. s. 3.).

Bu dövrdə Azərbaycan islahatlar aparən ilk on dövlət sırasına daxil oldu, daha çox sayda uğurlu iqtisadi islahat həyata keçirən bir ölkə kimi seçildi və nəticədə Doing Business hesabatında ölkənin mövqeyi xeyli yaxşılaşdı. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan “Doing Business 2019 hesabatı: Təlim və İslahatlar” a görə, uğurla həyata keçirilən islahatlar ölkənin 190 ölkə arasında 25-ci yeri tutmasına imkan verdi.

Ölkə əhalisi 83.372 nəfər və ya 0.8% artaraq 6 aprel 2019-cu il tarixinə təxminən 10 milyona çatdı. Əhalinin 52.8% -i şəhər, 47.2% -i kənd sakinləri, 49.9% -i kişilər, 50.1% -i qadınlardır. 1 dekabr 2018-ci il tarixinə işləyənlərin sayı 1553,6 min nəfər, o cümlədən dövlət sektorunda 888,1 min, qeyri-dövlət sektorunda 665,5 min nəfər olmuşdur.

2018-ci ildə ÜDM artımı 1,4% olaraq, 79,8 mlrd həcmində olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 8,126.2 AZN (4.780.1 ABŞ dolları) idi.

İnflyasiya səviyyəsi 2.3% -dir. Xarici ticarət dövriyyəsi 2018-ci ildə 31 755,9 mln. ABŞ dolları, ixrac 20290,9 milyon ABŞ dolları, idxal - 11 465,0 milyon ABŞ dolları. ABŞ DOLLARI. 8.825.9 mln. Məbləğində müsbət büdcə balansı yaradılmışdır (<http://cesd.az>: 2018. s. 4.).

Dövlət Statistika Komitəsinin Azərbaycanın ÜDM strukturundakı hesabatına görə, 44,2% (demək olar ki, 35,3 milyard manat) sənayedən əldə edilmiş gəlirdir. Digər sektorlar aşağıdakı kimi töhfə veriblər: tikintidə 7.96% (6.35 milyard AZN), kəndlərdə, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda 5.2%(4.2 milyard AZN), xidmətlər sektorunda istehsal olunan ÜDM (7.67 milyard) ticarət və təmir nəqliyyat vasitələri, nəqliyyat və anbar xərcləri üçün 6,3% (5,03 milyard manat), turistlərin yerləşməsi və iaşə xərcləri üçün 2,2% (1,79 milyard manat), informasiya və rabitə xidmətləri üzrə 1,6% (1,24 milyard manat), digərləri üçün 15 % (12 milyard manat) həcmində olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi 2020-ci il dövlət büdcəsi layihəsini təqdim etdi. Sənədə əsasən, Azərbaycanda Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) artım tempinin 2020-ci ilə qədər azalmışdır. Beləliklə, 2019-cu ildə ÜDM-in 3,2% böyüməsi proqnozlaşdırılırsa, o zaman 2,4% artmışdır. Bu ildə ÜDM-in 82,7 milyard manat (cari məzənnə ilə 48,64 milyard ABŞ dolları) olacağı proqnozlaşdırılır. Maliyyə Nazirliyi qeyri-neft ÜDM-də% 3,3 artım proqnozlaşdırır ki, bu da gələn il qeyri-neft sektorunda 54,2 milyard manat (cari nisbətdə 31,88 milyard ABŞ dolları) qazanmışdır (<https://oilfund.az>: s. 23.).

Hökumətin proqnozuna görə, inflyasiya səviyyəsi 2020-ci ilə qədər 4.6% -ə çatacaq. Xatırladaq ki, Mərkəzi Bank 2019-cu ildə 3.7% proqnozlaşdırırdı. CESD proqnozuna görə, 2019-cu ildə real inflyasiya% 8,2 olacaq. Ən çox müzakirə olunan mövzulardan biri də Dövlət Statistika Komitəsinin elan etdiyi inflyasiya səviyyəsinin reallığı əks etdirib göstərməməsidir.

Dövlət Büdcəsi layihəsi, 2020-ci ildə gözlənilən bir barel neftin qiymətini 55 ABŞ dolları olaraq qəbul edir. Əvvəlki ilin qiymətindən 5 ABŞ dolları az olmasına baxmayaraq, çoxda riskli bir vəziyyət deyil. Beləliklə, CESD, gələn il dövlət büdcəsinə bir barel üçün 50 ABŞ dolları götürülməsini təklif edir. Riskləri

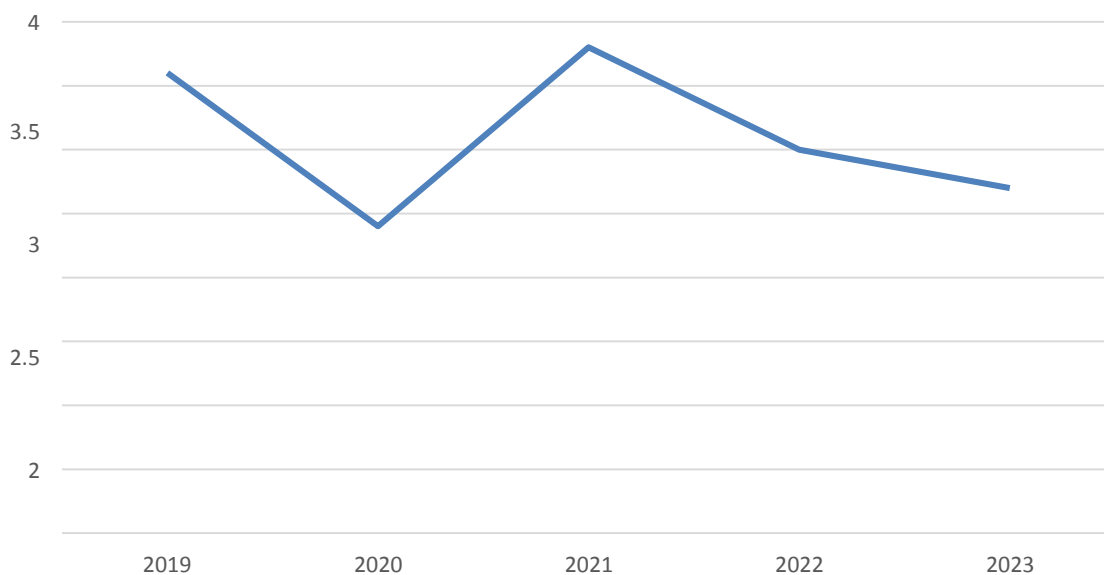
minimumuna endirmək xaricində, əlçatanlığı genişləndirmək baxımından da əhəmiyyətli məzmun daşıyır.

2020-ci ilin Konsolidasiya Edilmiş Büdcəsinin 28.19 milyard manat (cari məzənnə ilə 16.58 ABŞ dolları), gəlirlərin 27.60 milyard manat (cari məzənnə ilə 16.23 ABŞ) olması gözlənilir. Konsolidə olunan Büdcə kəsiri 586 milyon manat (cari məzənnə ilə 344.70 ABŞ dolları) səviyyəsində proqnozlaşdırılır. Dövlət büdcəsi xərclərinin 25,62 milyard manat (cari məzənnə ilə 15,07 milyard ABŞ dolları) olmuşdur. Bu da ki, 2020-ci ilədək 427,7 milyon manat (cari məzənnə ilə 251,58 milyon ABŞ dolları) artım deməkdir. Büdcə strategiyasına baxmayaraq xərclərin optimallaşdırılması, Maliyyə Nazirliyi xərcləmə tempini davam etdirməyə davam edir, bu da büdcə xərclərindəki neft əsaslı böyümənin davam etdiriləcəyi deməkdir.

Aydın olduğu kimi, Azərbaycanın ÜDM artım tempi gələn il 2019-cu ilə nisbətən azaldılmışdır. Bu azalma neft hasilatının proqnozlaşdırılan azalması və dünya neft qiymətlərindəki mövcud dəyişkənliklə əlaqəlidir. Beləliklə, qeyri-neft sektoru ÜDM-də əhəmiyyətli bir paya sahib olsa da, neft qiymətləri makroiqtisadi göstəricilər üçün həlledici olaraq qalır.

Göründüyü kimi artan büdcə xərcləri fonunda inflyasiya səviyyəsində də bəzi dəyişikliklər olacaqdır. Azərbaycan hökumətinin 2020-2021-ci ilə aid daha yüksək inflyasiya proqnozu olsa da, rəsmi inflyasiya səviyyəsi hələ də stabil olaraq qalmaqdadır. Eyni zamanda, CESD inflyasiya proqnozlarına görə, Azərbaycan 2020-2022-ci illərdə iki rəqəmli inflyasiya gözləyir. Artan büdcə xərcləri və sosial paketin genişlənməsi fonunda istehlak bazarına daha çox mənbəyə olan tələb də artacaq. Eyni zamanda, idxaldan asılılıq önümüzdəki illərdə də idxal inflyasiya təsirlərini qorumağa davam edəcəkdir (<http://cesd.az>:2019. s. 5-6.).

Qrafik 5: 2019-2023-cü illərdə ÜDM artımı

Mənbə: CESD Fiscal Research Team. “2020 State Budget of Azerbaijan: Brief Independent Review”. s. 3.

2021-ci il üçün büdcə gəlirlərinin 25 milyard 484 milyon manat olacağı proqnozlaşdırılır. Beləliklə, gəlirlərin 57% -i neft sektoruna yönəldiləcəkdir. Dövlət Neft Fondundan Dövlət Büdcəsinə 11 milyard 767 milyon manat köçürüləcəkdir. Qeyd edək ki, bu il Dövlət Neft Fondu Dövlət Büdcəsinə 11 milyard 363 milyon manat ödəməlidir. Əslində, Maliyyə Nazirliyi Fondun köçürmələrini artırmağa deyil, azaltmağa diqqət yetirməlidir, çünki büdcənin neftdən və xüsusən də neft bazarından asılılığı əsas prioritet olaraq qalır. Qeyri-neft sektorunun büdcə gəlirlərindəki payı 2019-cu illə müqayisədə 11,3% artacaq. Bu inkişaf müsbət bir tendensiya kimi görünsə də, hökumət büdcə gəlirlərinin ən az yarısını qeyri-neft sektoru hesabına yaratmağa çalışmalıdır.

Göründüyü kimi, neft şokundan sonra da Dövlət Neft Fondundan Dövlət Büdcəsinə transfertlərdə artım olmuşdur. Bu, büdcənin neft artıqlığı ilə öhdəsindən gəlməsinə imkan vermir. Nəticədə, Neft Fondundan artan asılılıq müşahidə ediləcəkdir. Yaxın illərdə ARDNF-nin büdcə gəlirlərinin formalaşmasında həlledici mənbəyə çevriləcəyi proqnozlaşdırılır.

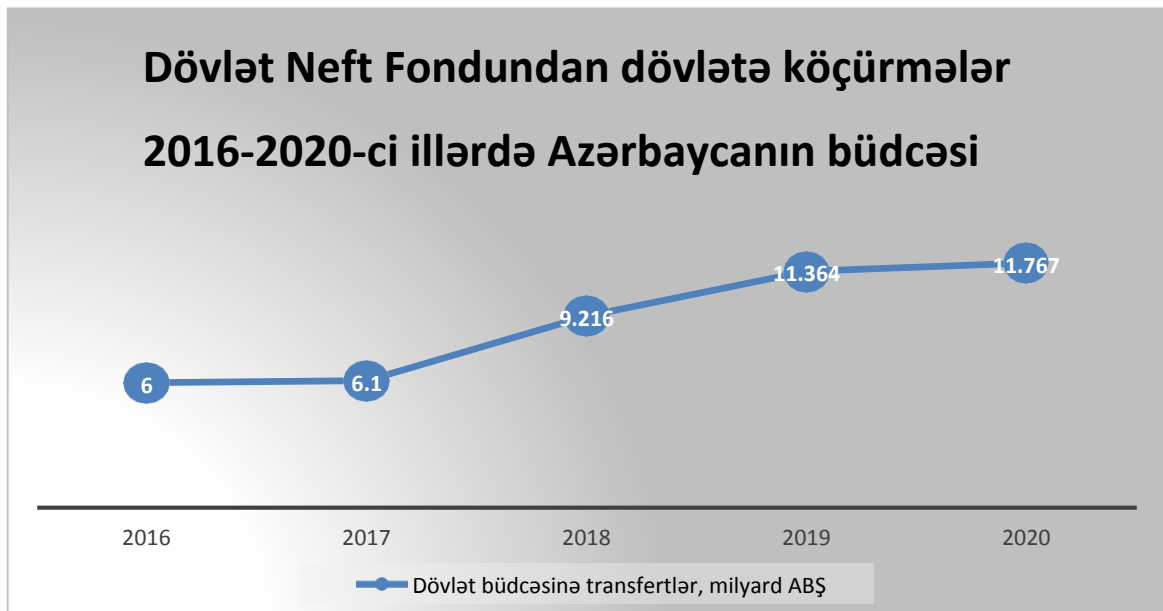
Şəkil 1: 2019-2023 Azərbaycan Hökumətinin inflyasiya proqnozu

Mənbə: “The Ministry of Finance of Azerbaijan Republic and CESD calculations”: 2019. s. 4.

Maliyyə Nazirliyi büdcə xərclərində artımın növbəti illərdə də davam edəcəyini proqnozlaşdırır. Ancaq büdcə xərclərinin optimallaşdırılması baxımından arzuolunan hesab edilmir. Aydın olduğu kimi, büdcə gəlirlərinin yükü neft sektorunun üzərinə düşür, bu da neft bazarının xərclərinə maya dəyəri üzərində aparıcı təsir göstərəcəyi deməkdir.

Şəkil 2: 2016-2020-ci illərdə Dövlət Neft Fondundan olunan köçürmələr

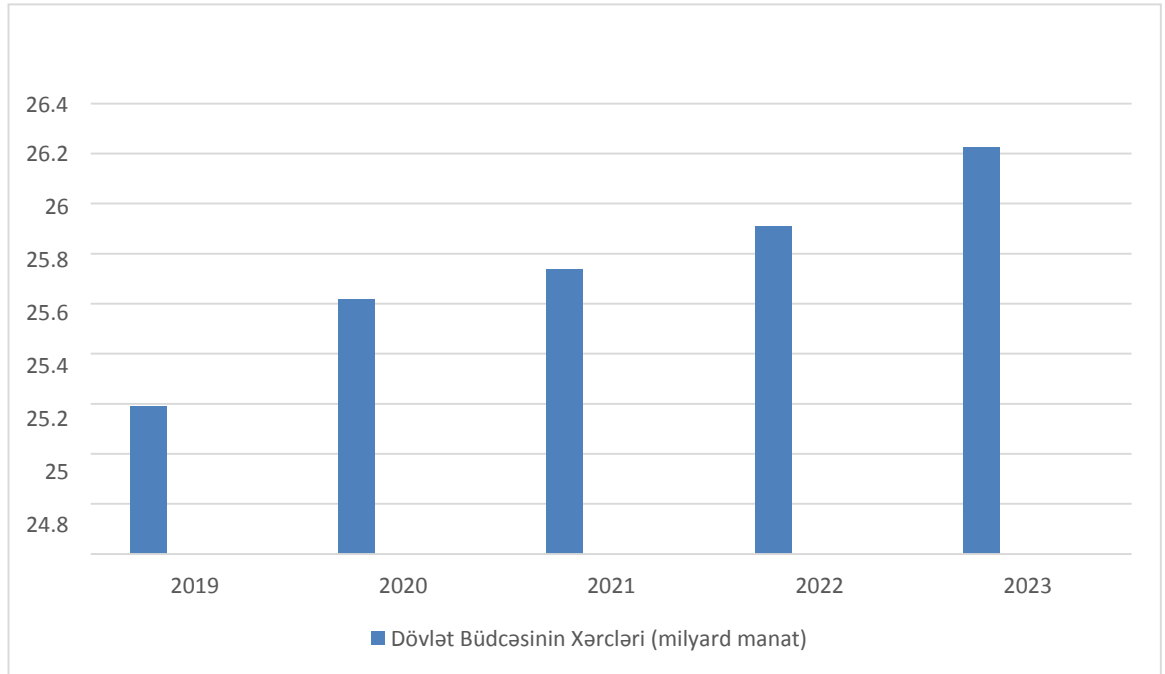

Mənbə: “The Ministry of Finance of Azerbaijan Republic and CESD calculations”: 2019. s. 5.

Maliyyə Nazirliyinin təqdim etdiyi məlumatlara görə, icmal büdcənin xərclərinin ən yüksək nöqtəsi büdcə qaydalarına uyğun olaraq

müəyyənləşdiriləcəkdir. Beləliklə, 24 avqust 2018-ci il tarixli büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununa görə, büdcə xərclərinin orta və uzunmüddətli idarə olunması üçün yeni büdcə qaydaları 2019 büdcə ilindən başlayaraq tətbiq edilmişdir. Büdcə qaydalarına əsasən, icmal büdcə xərcləri neft gəlirlərinin qeyri-neft və digər daxilolmalarının proqnozuna əsaslanır, baxmayaraq ki, icmal büdcə xərclərinin həddi cari ilin təsdiq edilmiş büdcə xərclərinin 103% -dən çox olmamalıdır. 2019-cu ildə olduğu kimi, bu qanunla əlaqədar olaraq 2020-ci ildə və orta müddətdə icmal büdcə xərclərinin ən yüksək nöqtəsi müəyyənləşdirilmişdir.

Qrafik 6: 2019-2023-cü illər üçün dövlət büdcəsi xərclərinin proqnozu

Mənbə: “The Ministry of Finance of Azerbaijan Republic and CESD calculations”: 2019. s. 6.

Bəlli olduğu kimi, Maliyyə Nazirliyinin təklif etdiyi maliyyə qaydaları gələcək ildən təsdiqlənəcəkdir. Bu, 2020-ci il dövlət büdcəsi hazırlanarkən maliyyə qaydalarının yerinə yetirilməməsi deməkdir (<http://cesd.az>: 2019. s. 6-7).

Ölkəmizdə iqtisadi qeyri-müəyyənliyə ilk reaksiya göstərən maliyyə bazarları, investorların düşüncəsinin yaxşı göstəricisidir. Dövlət istiqrazlarının gəlirliliyi və yerli valyuta məzənnələri tendensiyalar investorların bölgə iqtisadiyyatına olan inamlarını itirdiyini göstərir. Bununla birlikdə, AİP ölkələrinin dövlət istiqrazlarının maliyyə vəziyyəti mart ayının sonuna nisbətən qismən bərabərləşdi, halbuki

böhrandan əvvəl olduğundan daha nəzərə çarpacaq dərəcədə yüksəlir. Azərbaycan istisna olmaqla, bütün AİP ölkələrində valyutanın əhəmiyyətli dərəcədə devalvasiyası (valyuta tənzimlənməsi Azərbaycan manatı ilə əlaqəli həyata keçirilir) və dövlət istiqrazları üzrə gəlirlilik artımı baş verdi ki, bu da dövlətin vəziyyəti ilə bağlı narahatlığın artdığını göstərir. Azərbaycan və Moldova xaricində Avropa Şurası ölkələrinin məzənnəsi böhrandan əvvəl olduğundan daha aşağı səviyyədə qalır (məsələn, Belarusiya və Ukraynada bu gün təxminən 20% aşağıdır). Lakin son devalvasiya yalnız COVID-19-un nəticələri ilə deyil, həm də siyasi vəziyyətin qeyri-sabitliyi ilə əlaqələndirilir.

2019-cu ildə Maliyyə Nazirliyi 2020-ci ilin Dövlət Büdcəsi layihəsinin xülasəsini ictimaiyyətə təqdim etdi. 2020-ci il üçün Azərbaycan Dövlət Büdcəsi layihəsinin təhlili göstərir ki, büdcə gələn il də neftdən asılı olacaq. Büdcə gəlirlərinin 57% -i əsasən Neft Fondundan transfertlər hesabına neft sektoru tərəfindən əldə edilmişdir. Sənədə görə, milli büdcədə bir barel üçün təxmin edilən qiymət 55 ABŞ dollarıdır. 2019-cu illə müqayisədə 5 ABŞ dolları az olsa da, neft bazarındaki dəyişkənliyi nəzərə alaraq qiyməti endirmək daha məqsədəuyğundur. İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi (CESD) bir barel üçün 50 ABŞ dolları təklif etdi. Digər tərəfdən, 2020-ci ilədək büdcə xərclərinin artması həm rəsmi, həm də müstəqil inflyasiya proqnozlarında əks olunan istehlak bazarına təzyiqi artır. Beləliklə, rəsmi və müstəqil inflyasiya proqnozlarına görə daha çox qiymət artımı gözlənilir. Büdcə layihəsi Azərbaycanda maliyyə qaydalarının hələ tətbiq olunmadığını və büdcə ayırmalarının sonrakı illərdə artacağını göstərir. Maliyyə Nazirliyi manatın dollara nisbətində məzənnəsinin gələn il dəyişməyəcəyini proqnozlaşdırır. Lakin müsbət tendensiyalara baxmayaraq, 2020-ci ildə manatın məzənnəsinin necə dəyişəcəyi böyük ölçüdə neftin dünya bazar qiymətlərindən və qeyri-neft ticarət tərəfdaşlarımızın milli valyutalarının məzənnəsindən asılı olmuşdur.

3.2. Müasir dövrdə yerli büdcə xərclərinin menecmentinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və səmərəliliyi

İqtisadi münasibətlərin vacib tərkib hissəsi olan maliyyə münasibətləri sistemində dövlət büdcəsi vacibdir. Dövlət büdcəsi dövlətin iqtisadi və sosial vəzifələrinin icrası üçün maddi əsasdır.

Büdcə dövlətə və bələdiyyələrə, Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanlarına və yerli özünüidarə orqanlarına xas olan vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün zəruri olan vəsaitlərin toplanması və istifadəsi üçün əsas maliyyə sənədidir.

Dövlət büdcəsinin köməyi ilə dövlət orqanları dövlət aparatının, ordunun saxlanması, sosial tədbirlərin, iqtisadi vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün, yəni ona etibar edilmiş funksiyaların yerinə yetirilməsindən dolayı, nəzərdə tutulan maliyyə mənbələri alır. Dövlət büdcəsi, dövlətin əsas maliyyə sistemi olmaqla, hakimiyyət orqanlarına gücdən istifadə etmək üçün real iqtisadi fürsət verir. Büdcə, xərclərin xüsusi sahələrini, milli gəlirin və ümumi daxili məhsulun yenidən bölüşdürülməsini müəyyənləşdirir ki, bu da iqtisadiyyatın təsirli tənzimləyicisi kimi çıxış etməyə imkan verir.

Müasir mərhələdə iqtisadi tənzimləmə vasitələrindən biri də maliyyə siyasətidir. Fiskal siyasət dedikdə, dövlət tərəfindən büdcə gəlirləri və xərclərini, habelə büdcə kəsirlərini idarə etmək üçün alınan tədbirlər nəzərdə tutulur (Mycaev A.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А: 2005. s. 62.).

Dövlətin büdcə siyasəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, büdcə prosesi sahəsində ayrı-ayrı orqanların funksiyaları və səlahiyyətlərini ifadə edən digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

Azərbaycanda müstəqillik qazanıldıqdan sonra, 1992-ci ildən başlayaraq yeni bir büdcə və vergi sistemi qurulmağa başladı. Bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq ölkədə yeni bir maliyyə siyasəti həyata keçirilir. Son illər ərzində maliyyə islahatı sahəsində müvafiq qanunvericilik bazası formalaşmışdır.

Respublikada həyata keçirilən maliyyə siyasətinin çoxsaylı vəzifələri arasında milli gəlirin sabit artımı, orta inflyasiya səviyyəsi, tam məşğulluq, iqtisadiyyatda dövrü dəyişikliklərin aradan qaldırılması və s. vardır.

Büdcəyə vergi gəlirlərinin həcmnin artırılmasında dövlətin maliyyə siyasətinin faydaları danılmazdır. Dövlət öz maliyyə siyasəti ilə vergi gəlirlərinin həcmni birbaşa, dolayısı ilə büdcə gəlirlərinin həcmni təsir edir (M.A. Əhmədov, A.J. Hüseyin: 2020. s. 66.).

Son illərdə vergi gəlirlərinin qeyri-neft sektorundakı payının artmasına, qeyri-neft kəsirinin tədricən azaldılmasına, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılmasına, vergi gəlirlərinin toplama nisbətinin artmasına və köçürmələrin azaldılmasına nail olmaq. büdcə, sadələşdirilmiş vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, şəhər və bölgələrdə yerli gəlir və xərclərin tarazlaşdırılmasına yönəldilmiş işlərin davamı olaraq, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondundan dövlətə maliyyə siyasətində gəlirlərin əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Son illərdə respublikamızda çevik və təsirli mexanizmlər əsasında həyata keçirilən düzgün iqtisadi siyasətin, mütərəqqi islahatların məntiqi nəticəsidir ki, 2016-cı ildə 2000-ci illə müqayisədə ÜDM 12 dəfə artaraq 57,700,0 milyon manat proqnozlaşdırılır. Bu dövrdə büdcə gəlirləri 23,5 dəfə - 16822,0 milyon manat səviyyəsində, vergi gəlirləri isə 10,1 dəfə artaraq - 6602,0 milyon manat səviyyəsində artmışdır. Bu il büdcə gəlirlərinin ÜDM-də payı 25,2 faiz, qeyri-neft gəlirlərinin illik ÜDM-də payı 11,7 faiz, qeyri-neft gəlirlərinin qeyri-neft ÜDM-də payı 16,3 faiz səviyyəsində proqnozlaşdırılır.

Vergi gəlirlərinin ÜDM-dəki payı 2000-ci ildə 10.8%, 2020-ci ildə isə - 14.31% olmuşdur. 2000-2016-cı illərdə ÜDM-də və dövlət büdcəsinin gəlirlərində vergi gəlirlərinin payı (milyon manatla) aşağıdakı cədvəldə təsvir olunmuşdur.

2016-cı ildə dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında neft sektorundan birbaşa daxilolmaların rolu həm mütləq, həm də nisbi baxımdan əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır (Bayramov. V., Abbasova. G: 2018. s. 149-156.).

Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transfertlərin həcmi keçən ilə nisbətən ciddi şəkildə azalmışdır: 2012-ci ildə Fondan büdcəyə transfert miqdarı

9,9 milyard manat, 2013-cü ildə 11,35 milyard manat, 2014-cü ildə, 9,34 milyard manat, 2016-cı ildə bu məbləğin 7.6 milyard manata bərabər olmuşdur (M.A. Əhmədov, A.J. Hüseyn: 2014. s. 75.).

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında qeyri-neft sektorundan daxilolmaların payında nəzərəcarpacaq dərəcədə artım olsa da, bu, əsasən büdcə gəlirlərinin ümumi həcmində və büdcənin neft gəlirlərinin mütləq dəyərində azalmanın nəticəsidir.

Şübhəsiz ki, bunlar iqtisadiyyatın çox müsbət göstəriciləridir, bunlar büdcə gəlirlərinin, eləcə də vergi gəlirlərinin artması ilə sübut olunur. Ancaq bu sahədə müəyyən problemlər var. Bu problemlərin aradan qaldırılması, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı baxımından müəyyən irəliləyişlərin həyata keçirilməsi vacib ola bilər.

Bu problemlər arasında vergi qanunvericiliyində tez-tez dəyişikliklər, vergi ödəyicilərinin vergi mədəniyyətinin aşağı olması və vergi təbliğatının zəif aparılması, geniş miqyasda gizli iqtisadiyyatın mövcudluğu, vergi yükünün vergi ödəyiciləri arasında düzgün və ədalətli bölüşdürülməsinin təmin edilməməsi, və s. buraya aiddir.

Respublikanın dövlət büdcəsinə vergi gəlirlərinin sabit artımını təmin etmək üçün müasir reallıqlara uyğun olaraq normativ-hüquqi baza təkmilləşdirilməli, "kölgə iqtisadiyyatı" nın gəlirlərinin gizlədilməsi halları tamamilə aradan qaldırılmalıdır.

Hazırda büdcəyə vergi daxilolmalarının artması vergi yükünü artırmaqla deyil, vergi bazasını genişləndirməklə yaxşılaşdırmaqla təmin edilməlidir.

Öz növbəsində, vergi bazasının genişləndirilməsi, əsasən nağdsız ödənişlərin həyata keçirildiyi ərazilərdə təmin edilməlidir. Vergilər nazirinin qeyd etdiyi kimi, "nağdsız ödənişlərin həyata keçirildiyi ərazilərdə vergidən yayınma minimaldır və nağd ödənişlə, təəssüf ki, vergidən yayınma çox böyükdür".

Respublikada işi davam etdirməyə və vergi yükünü azaltmağa ehtiyac var. Düzdür, bu sahədə, yəni vergi yükünün, vergi dərəcələrinin azaldılması, optimallaşdırılması sahəsində mütəmadi tədbirlər görülür. Buna dəlil olaraq

mənfəət vergisi dərəcəsinə azalma, gəlir vergisinin 14 faiz vergi tutulan hissəsinin 2000 manatdan 2500 manata qədər artmasına və bu verginin yuxarı həddinin yüzdə 30-dan enməsinə işarə etmək olar.

Büdcə gəlirlərinin, əsasən vergi gəlirlərinin artımını təmin etmək üçün respublikada xarici təcrübədən istifadə də vacib ola bilər (Ələkbərov U.A: 2013. s. 88-90.).

Avropanın lider ölkələrindən biri olan İngiltərədə iqtisadi həyatı canlandırmaq və büdcə problemlərini aradan qaldırmaq üçün vergi amnistiyasının elan edilməsi gözlənilir. Bu qərarın qəbulu ölkədə pullarını offşor zonalarda saxlayanlar üçün əlverişli şərtlərlə leqallaşdırma imkanı yaradacaqdır. Yəni, bu günə qədər vergidən yayınanlar, dövlətə bu pulun yalnız 10 faizini vergi şəklində ödəyərək öz vəsaitlərini leqallaşdırırlar.

İngiltərə hökuməti bu addımı maliyyə böhranı və büdcə problemləri səbəbindən atdığını etiraf edir. Hökumət əfv nəticəsində offşor zonalarda pul saxlayan 100 min insanın dövlətə vergi ödəyəcəyinə ümid edir.

İqtisadi inkişaf baxımından Avropanın lider ölkələrindən biri sayılan Fransada bu ildən gəlirləri 1 milyon avronu keçmiş, vətəndaşlarla əlaqəli olaraq 2 illik təcili vergi tətbiq edilmişdir. Bu ölkənin ən varlı vətəndaşlarına yüzdə 75 vergi tətbiq edilməsini təmin edir.

Fransada olduğu kimi respublikada zəngin vətəndaşlara 75% vergi tətbiq edilməsinə açıq bir ehtiyac olmasa da, ölkədə fərdi gəlir uçotu mexanizminin mövcudluğuna və vergi bəyannaməsi sisteminə keçməsinə ehtiyac var.

Xərclər və büdcə kəsirlərinə dair maliyyə siyasəti aşağıdakıları həyata keçirməyi hədəfləyir:

- sosial siyasətin davam etdirilməsi, nəzərdə tutulan bütün sosial öhdəliklər, əsas dövlət proqramları, təhsil, tibbi və sosial infrastruktur layihələri üçün maliyyə dəstəyinin yaradılması;

- ölkənin müdafiə qabiliyyətini gücləndirmək və təhlükəsizliyi təmin etmək üçün sabit maliyyə dəstəyinə nail olmaq;

- ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək, əhalinin əsas qida məhsulları ilə özünü təmin etmə məsələsini həll etmək üçün kənd təsərrüfatı sektoruna dövlət qayğısının artırılması, fermerlərə dövlət tərəfindən dəstək verilməsi, kənd təsərrüfatının aparıcı sahələrinin inkişafı və bu sahələrə birbaşa subsidiyaların verilməsi istiqamətində işlərin davam etdirilməsi;

- əlverişsiz xarici mühitdə, habelə dövlət və ümumi büdcələrin xərcləri və gəlirlərinin azalması, dövlət sektorunda xərclərin səmərəliliyinin artırılması fonunda maliyyə kompaktlığı siyasətinin davam etdirilməsi;

- dövlət borclarının idarə edilməsində səmərəliliyin daha çox artırılması, dövlət zəmanəti ilə kredit alan təşkilatların fəaliyyətinə nəzarətin artırılması, bu təşkilatların hesabına kredit xərclərinə xidmət üzrə işlərin davam etdirilməsi;

- dövlət proqramları və tədbirlərinin orta müddətli büdcə xərcləri ilə əlaqələndirilməsinin təmin edilməsi, yeni dövlət proqramlarının və tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş dövlət büdcəsi fondlarından maliyyələşdirmə;

- təhsil sistemində, səhiyyə, sosial sığorta və sosial yardımda, idman və mədəniyyət sahəsində islahatların davam etdirilməsi, prioritet inkişaf sahələrinin stimullaşdırılması;

- dövlət və investisiya infrastrukturunun inşası və bərpasına üstünlük verilməsi, dövlət investisiya xərcləri strukturunda daha da yaxşılaşdırılması şərti ilə fondların istifadəsi səmərəliliyinin daha çox artması;

-qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsi, strukturun təkmilləşdirilməsini və dövlət büdcəsi xərclərinin şəffaflığının artırılmasını təmin edən işlərin davam etdirilməsi;

- Dövlət büdcəsi kəsirinin nəzarətdə saxlanılmasına nail olmaq.

Bu il büdcə və vergi siyasətinin əsas istiqamətlərinə uyğun olaraq büdcə xərclərində sosial xərclərin payı artacaq. 2015-ci illə müqayisədə dövlət büdcəsinin ümumi xərclərindəki təhsil, sosial müdafiə, mədəniyyət, sənət xərclərinin ümumi xərcləri 9,8 faiz artaraq 33,0 faiz təşkil etmişdir. Bu xərclərin ümumi məbləği 6,098 milyard manat olmuşdur.

Respublikada maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün çox işlər görülsə də, bu sahədə müəyyən problemlər mövcuddur. Bu problemləri həll etmək üçün vahid maliyyə siyasəti həyata keçirərkən dövlət inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq milli və regional prinsipləri nəzərə almalıdır.

Azərbaycanın iqtisadi potensialı kifayət qədər böyükdür. Ancaq son illərdə büdcədə kifayət qədər artım templərinə baxmayaraq, ölkənin iqtisadi potensialının mövcud büdcə reallıqlarına uyğun olmadığını düşünürük. Respublikada həyata keçirilən maliyyə siyasətinin əsas məqsədi neftdən asılı olmayan büdcənin inkişafı və qeyri-neft sektorundan büdcə gəlirlərinin artırılması olmalıdır (İqtisadi və Sosial İnkişaf üzrə 55-ci Beynəlxalq Elmi Konfrans: 2020. s. 118-120.).

Respublikamızın sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasına və orta müddətli maliyyə proqramlarına uyğun olaraq, iqtisadiyyatın inkişafını və nəzərdə tutulan maliyyə siyasətinin səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək üçün aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

- büdcə proqnozları iqtisadi baxımdan tam əsaslandırılmalı, real vergi toplanması imkanları düzgün qiymətləndirilməlidir;
- büdcə gəlirləri və xərcləri düzgün tarazlaşdırılmalıdır;
- qeyri-neft sektorunda iqtisadi inkişafa nail olmaq büdcə gəlirlərinin yığım əmsalı artımını təmin etməlidir;
- vergi borclarının azaldılması üçün lazımi işlər görülməlidir;
- vergi bazasının genişləndirilməsi, vergidən yayınma faktlarının qarşısının alınması və vergi nəzarətinin gücləndirilməsi üçün vergi qanunvericiliyi təkmilləşdirilməlidir;
- vergitutma bazası genişləndirilməli və vergidən yayınma hallarının qarşısı alınmalıdır;
- dövlət əmlakının özəlləşdirilməsini sürətləndirməklə özəlləşdirmədən əldə olunan gəlirlərin artmasına nail olmaq lazımdır.
- nəzərdə tutulan məqsəd üçün əlavə dəyər vergisindən azadolmaların qanunvericiliklə müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac var;

- büdcə xərclərində əhalinin sosial müdafiəsi və sosial təminatı, səhiyyə, təhsil, elm, tikinti və digər sosial məqsədlər üçün ayrılan vəsaitlər artırılmalıdır;
- dövlət büdcəsi kəsirinin strukturunun təkmilləşdirilməsi üzrə işlər davam etdirilməlidir;
- büdcə kəsiri inflyasiya yaratmayan mənbələrdən maliyyələşdirilməlidir
- dövlət qısamüddətli, orta və uzunmüddətli istiqrazlar buraxaraq qiymətli kağızlar bazarını daha da inkişaf etdirməli, pul kütləsini daha səmərəli şərtlərlə cəlb etmək üçün investörlər şəbəkəsini genişləndirməli, bu qiymətli kağızlara tələbi artırmalı, və faiz dərəcələrinin normal rəqabət prinsipləri əsasında tənzimlənməsinə nail olmalıdır.

Büdcə xərclərinin optimallaşdırılması, səmərəliliyinin (effektivliyinin) artırılması Azərbaycan Respublikası da daxil olmaqla bütün dövlətlərin ən vacib iqtisadi prioritetlərindəndir. Bu yaxınlarda qlobal səviyyədə müşahidə olunan sistemli böhran şəraitində bu məsələlər, xüsusilə dövlət büdcəsi xərclərinin səmərəli, qənaətli və səmərəli istifadəsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə, respublikamızda büdcə xərclərinin proqramlarla (xüsusən hədəfli olanlarla) əlaqələndirilməsi təcrübəsi 2006-cı ildən tətbiq olunur. Bu, büdcə xərclərinə sistemlik bir yanaşma təmin edir. Qeyd etmək lazımdır ki, həyata keçirilən hər bir proqram üçün meyarlar sisteminin yaradılması, nəticədə büdcə vəsaitlərindən daha rəşional istifadənin təmin olunmasına və proqramların effektivliyinin qiymətləndirilməsinə xidmət edəcəkdir (Müzəffərli N.M: 2014. s. 112.).

Orta və uzunmüddətli dövrdə büdcə xərclərinin optimallaşdırılması və səmərəliliyinin artırılması üçün respublikamızda müəyyən istiqamətlərdə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac var.

Fikrimcə, bu sahələrdən biri də dövlət idarəçiliyi sahəsindəki büdcə xərclərinin optimallaşdırılması ola bilər. Dövlət idarəçiliyi sahəsindəki büdcə xərclərinin optimallaşdırılmasına əmək haqqından gələn gəlirlərdə azalma və endirimlərə yol verilmədən, idarəetmədə strukturların sayının lazımi həddə saxlanılması təmin edilə bilər.

Müqayisələr göstərir ki, Azərbaycanda dövlət nazirliklərinin sayı Avropa ölkələri ilə müqayisədə çoxdur. Məsələn, İtaliyada 14, Almaniya və Belçika 11, İspaniyada 9 hökumət nazirliyi sayıdır. ABŞ-da, nazirlik səviyyəsində 11 federal hökumət quruluşu vardır. Bu baxımdan Azərbaycanda 20 nazirliyin fəaliyyət göstərməsi inzibati xərclərin optimallaşdırılması və struktur islahatlarının aparılması üçün əsas hesab edilə bilər (Hoter H.K: 2014. s. 78-82.).

2016-cı ildə respublikada bu ehtiyacdən irəli gələrək bəzi vacib addımların atıldığını, bəzi dövlət strukturlarının birləşdirildiyini və ya ləğv edildiyini də qeyd etmək yerinə düşərdi. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti fəaliyyətlərini dayandırdı və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası quruldu.

11 aprel 2016-cı il tarixindən etibarən ölkə Prezidentinin müvafiq fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri Komissiyası və Azərbaycan Respublikası Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası ləğv edildi və Dövlət İmtahanı Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi quruldu. Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi də ləğv edildi və strukturun funksiyaları Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə verildi.

Eyni zamanda, büdcə xərclərinin optimallaşdırılması və qənaət edilməsi baxımından dövlət orqanlarının kadr və ümumi quruluşunun yaxşılaşdırılmasına ehtiyac var.

Büdcə dövlətə və bələdiyyələrə, Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanlarına və yerli özünüidarə orqanlarına xas olan vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün zəruri olan vəsaitlərin toplanması və istifadəsi üçün əsas maliyyə sənədidir.

Ölkəmizdə büdcə, əlavə olaraq, ümumi daxili məhsulun (ÜDM) və milli gəlirin (NI) bölgüsü və yenidən bölüşdürülməsində fəal iştirak edərək, vəsaitlərin xərclənmə istiqamətini müəyyənləşdirir və iqtisadiyyatı dövlət tərəfindən tənzimləyir.

Dövlət büdcəsinin əsas elementləri gəlir və xərclərdir. Gəlirlərə vergi və ödənişlər, xərclərə isə iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi, sosial-mədəni proqramlar, müdafiə və idarəetmə daxildir.

“Büdcə sistemi haqqında” qanunun 11.2-ci maddəsində qeyd olunduğu kimi büdcə xərcləri aşağıdakılarla sinifləndirilmişdir:

- büdcə təsnifatına uyğun olaraq dövlət büdcəsi;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi;
- yerli büdcədən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş tələblərə cavab verən vəsait.

Dövlət xərclərinin iki əsaslı makroiqtisadi xüsusiyyəti qeyd edilməlidir. Birincisi, bunlar mahiyyət etibarilə dövlət gəlirlərindən daha çox ətalətlidirlər. Beləliklə, vergi yükünün bir az artması (məsələn, aksiz vergilərinin artırılması və ya müəyyən vergi güzəştlərinin ləğvi ilə) bütövlükdə vətəndaş cəmiyyəti üçün nisbətən nəzərə çarpmır - bu, əsasən, müəyyən iş təmsilçiləri qruplarına aiddir. Sosial xərclərin azaldılması (mənzil subsidiyaları, işsizlik müavinətləri, sosial sahələrə maliyyələşdirmə) əhəlinin geniş təbəqələrini təsir edir və bu da sosial gərginliyin artmasına və digər mənfi nəticələrə səbəb olur. Buna görə praktik olaraq bütün ölkələrdə gəlirlərdə fürsətçi bir azalma olsa da xərclərdə davamlı bir artım var.

İkincisi, dövlət xərcləri çoxalma effektinə malikdir: maliyyə xərcləri axınları da özəl kapitalla qurulur (məsələn, dövlət satınalmaları, prioritet investisiya layihələrinin dövlət-özəl maliyyələşdirilməsi və s.). Başqa sözlə, dövlət xərclərindən ödənilən hər bir manat birbaşa və ya dolay yolla ÜDM-in artımına kömək edir.

Respublikamızda büdcə xərclərinin optimallaşdırılması və səmərəliliyinin artırılması üçün müəyyən istiqamətlərdə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac var.

Eyni zamanda, büdcə xərclərinin optimallaşdırılması və qənaət edilməsi baxımından dövlət orqanlarının kadr və ümumi quruluşunun yaxşılaşdırılmasına ehtiyac var.

Azərbaycanda büdcə xərclərinin optimallaşdırılması və səmərəliliyinin artırılmasının digər bir mühüm mənbəyi, fikrimizcə, dövlət investisiya xərclərinin optimallaşdırılması olmalıdır. Bu istiqamətdə aşağıdakıları təklif edə bilərik:

- ✓ investisiya xərclərinin strukturu büdcə fondlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması kontekstində təkmilləşdirilməli;
- ✓ koordinasiya, investisiya xərclərinin orta və uzunmüddətli dövlət proqramları və tədbirləri ilə uyğunlaşdırılmasında daha da yaxşılaşma olmalı;
- ✓ dövlət investisiya xərclərinin istiqamətləri ilk növbədə cari ildə başa çatdırılması gözlənilən layihələr üçün təmin edilməli;
- ✓ dövlət hesabına həyata keçirilən investisiya layihələrinin daha çox optimallaşdırılması, xərcləri şişirtmək yox, daha real şəkildə tərtib edilməsi təmin edilməli;
- ✓ dövlət investisiyaları hesabına maliyyələşdirilən bütün layihələr üçün şəffaflıq və hesabatlılıq təmin edilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Büdcə xərclərinin planlaşdırılması dövlət idarəetmə sisteminin ayrılmaz bir hissəsidir ki, bu da büdcə xərclərindən dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin təsirli aləti kimi istifadə edilməsini mümkün edir və bir çox cəhətdən büdcə vəsaitlərindən səmərəli istifadəni təmin edir. Büdcə xərclərinin planlaşdırılması üçün müasir iqtisadi şərtlərə cavab verən sistemin yaradılması büdcə planlaşdırmasının nəzəri əsasları nəzərə alınmadan mümkün deyil. Təqdim olunan tədqiqatın başlanğıc nöqtəsi büdcə xərclərinin məzmununun açıqlanması idi.

Maliyyə nəzəriyyəsi baxımından büdcə xərcləri bölüşdürmə (yenidən bölüşdürmə) münasibətləridir və onların maddi təcəssümü büdcə fondundan ödənilən pullardır. Büdcə fondlarından istifadənin sosial-iqtisadi proseslərə keyfiyyət təsirini müəyyən etmək üçün büdcə xərcləri konsepsiyası kifayət deyil. Bu, büdcə fondlarından istifadə istiqamətlərini və formalarını müəyyənləşdirmək üçün əsas yaradan "xərc öhdəliyi" anlayışının yaranmasına obyektiv tələbatı müəyyənləşdirir. Xərc öhdəliyi büdcə xərcləri yolu ilə sosial-iqtisadi münasibətlərə təsir etmək üçün hüquqi mexanizm yaradaraq büdcənin formalaşdırılmasının hüquqi əsasını təşkil edir. Mövcud problemləri həll etmək üçün büdcə fondları ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına kəmiyyət təsir edərək müxtəlif miqdarda istifadə edilə bilər. Xərc öhdəliyinin icrası üçün büdcədə nəzərdə tutulmuş büdcə vəsaitlərinin maksimum xərclənməsi büdcə ayırmaları ilə müəyyən edilir.

Büdcə xərclərinin müasir anlayışına əsaslanaraq büdcə xərcləri planlaşdırılması, xərcləmə öhdəliklərinin və büdcə ayırmalarının planlaşdırılmasının birliyi kimi qəbul edilməlidir.

Xərc öhdəliklərinin planlaşdırılması zamanı dövlət siyasətini həyata keçirmək üçün büdcə fondlarından istifadə istiqamətləri və formaları müəyyənləşdirilir. Bu halda: büdcə xərclərinin planlaşdırılması dövlət idarəetmə sisteminin bir elementi kimi çıxış edən planlaşdırma obyektini iqtisadi vasitə kimi büdcə xərcləri, planlaşdırma subyektləri yalnız maliyyə orqanları deyil, həm də dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsindən məsul şöbələrdir.

Büdcə tənzimləmələrinin planlaşdırılması, səlahiyyətli təşkilatların planlama dövründə qəbul etdiyi qərarların icrası üçün tələb olunan büdcə vəsaitlərinin hesablanması əhatə edir. Bu vəziyyətdə: büdcə bölgüsü planlaşdırması büdcə idarəetmə sisteminin funksional elementidir. Burada, planlaşdırma obyektı pul (büdcə) fondları, planlaşdırma subyektləri büdcə fondlarının əsas menecerləri, idarəediciləri və alıcıları kimi müvafiq maliyyə orqanlarıdır.

Büdcə xərclərini müasir şəraitdə planlaşdırma xüsusiyyəti büdcə vəsaitlərinin həll ediləcək sosial-iqtisadi inkişaf vəzifələri arasında bölüşdürülməsi üçün optimal variantın seçilməsinə və beləliklə büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması üçün ilkin şərtlərin yaradılmasına yönəlməsidir.

Büdcə dövlət və bələdiyyələrə, Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanlarına və yerli özünüidarə orqanlarına xas olan vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün zəruri olan vəsaitlərin toplanması və istifadəsi üçün əsas maliyyə sənədidir.

Büdcə, əlavə olaraq, ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin bölüşdürülməsində fəal iştirak edərək, vəsaitlərin xərclənməsi istiqamətini müəyyənləşdirir və iqtisadiyyatı dövlət tərəfindən tənzimləyir.

Yekunda büdcənin inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakıları təklif olaraq qeyd edə bilərik:

1. Dövlətin inkişafının seçilmiş prioritetləri üçün maliyyə ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi;
2. Müvafiq büdcə xərclərinin ərazinin sosial-iqtisadi inkişafı problemlərinin həllinə verdiyi töhfənin qiymətləndirilməsi;
3. Dövlətin qəbul edilmiş qərarlar üçün sabit və kifayət qədər maliyyələşdirmə imkanlarının təhlili.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2015. 378 s.
2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məzənnəsi
<https://www.cbar.az/currency/custom>(Giriş: 20/11/2018)
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi -2016. 145 s.
4. "Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında" Qanunu. s. 19
5. Bağirov D.A. (2006). "Vergi nəzarəti". Dərslik. Bakı, Azər nəşr: 78 səh.
6. Bayramov. V., Abbasova. G. "Xəzər hövzəsindəki neft şoku: Şaxələndirmə siyasəti və subsidiyalaşdırılan iqtisadiyyatlar", Elsevier, Resurslar Siyasəti 54 (2017): 149–156, əldə olunduğu 27 iyun 2018, <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2017.10.006>
7. Bayramov. Vüqar və Orucova, Ləman, "Zəngin Türk Ölkələrində Dəyişkənlik, Şaxələndirmə və Neft Şoku: Qurtarma Yolları", Bilik, no. 83 (2017) əldə olunduğu 27 iyun 2018, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2080-published.pdf> 457 s.
8. "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2010. 276 s.
9. M.A. Əhmədov, A.J. Hüseyin. Dövlətin iqtisadi siyasəti, Bakı 2014 İqtisadi və Sosial İnkişaf üzrə 55-ci Beynəlxalq Elmi Konfrans - Bakı, 18-19 İyun 2020, 245 s.
10. Ələkbərov U.A. Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları. - Bakı, 2013. 224 s.
11. Ələkbərov U.A. Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları. - Bakı, 2018, 178 s.
12. İqtisadi və Sosial İnkişaf üzrə 55-ci Beynəlxalq Elmi Konfrans - Bakı, 18-19 iyun 2020 iqtisadi, sosial, ekoloji və institusional mövcud sosial-iqtisadi proseslərin tənzimləmə formaları, metodları, 240 s.
13. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəliyev Y.A., Rzayev Z.H. (2010). "Vergilər və vergitutma" Dərslik. Bakı, Qanun: 344 səh.

14. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbiyev Y.A. (2004). "Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları" Dərslik. Bakı, Azərənəşr: 121 s.
15. Müzəffərli N.M. "İqtisadiyyatın sağ və sol sistemlərdə sosial yönümlüyü", Bakı 2014, 498 s.
16. Rzayev İ.M. (2010). "Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər". Bakı, Maarif: 310, s.
17. Sadıqov M.M. (2001). "Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşması problemləri". Bakı, Qanun: 365 səh.
18. Səmədzadə Z.A, "Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında". Bakı 2009. 608 s.

İngilis dilində:

1. Foreign debt of Azerbaijan in 2018: realities and perspectives, http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2018/02/Azerbaijan_Foreign_Debt_2018.pdf: 5 p.
2. Hoter H.K. (2014). ["The first budget? Walpole's bag of tricks and the origins of the chancellor's great secret"](#). London: 345 p.
3. Information provided by Ministry of Labour and Social Protection of Population
4. Jack K.M. (2012). ["History, Origins and Traditions of the Budget"](#). Archived from [the original](#) on 2012-01-17. London: 356 p.
5. Mary Y.L. (2012). ["Public Budgeting and Financial Management"](#) Archived 2018-02-13 at the [Wayback Machine](#), Florida International University: 344 p.
6. Mukhtarov. E. The Economy of Azerbaijan in 2017 -Brief Overview, http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2018/01/CESD_Research_Paper_Azerbaijan_Economy_2017.pdf: 17 p.
7. Porter M. International competition. M.1993: 23 p.

8. Ray J.N. (2012). *“A history of the Budget”*. Archived from [the original](#) on 2013-12-24. *San F*: 546 p.
9. Stiglitz N.H., Joseph O.İ. (2015). “Economics of the Public Sector”. London: 575 p.
10. State Oil Fund of Azerbaijan’s reports, <https://oilfund.az/en/report-and-statistics/recent-figures>: 71 p.
11. The Azerbaijani economy in the first half of 2019: Brief Overview, [http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2019/08/Azerbaijan Economy the first half 2019.pdf](http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2019/08/Azerbaijan_Economy_the_first_half_2019.pdf): 10 p.
12. The Azerbaijani economy in the first half of 2018: Brief Overview, [http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2018/07/Azerbaijan Economy in the first half 2018](http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2018/07/Azerbaijan_Economy_in_the_first_half_2018): 8 p.

Rus dilində

1. Александров И.М., Субботина О.В. «Бюджетная система Российской Федерации» Москва-2010; 445 с.
2. П. Афанасьев, А. А. Беленчук, И. В. Кривоногов. «Бюджет и бюджетная система» Учебник Москва-2012; 314 с.
3. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. (2005). “Налоги и налогообложение в Азербайджане”. Учебник. Баку, Московский Издательский Дом: 352 стр.

Türk dilində

1. Canan E.U. (2018). “Bütçe hakkında temel bilgiler”. İmir, Kadraj yayın evi: 345 s.
2. Korel Ş.D. (2009). Ekonomideki son gelişmeler. İstanbul,YYT yayın evi: 453 s.
3. Menderes A.İ. (2018). Dünya ekonomisinde yaşanan sıkıntılar. İstanbul, İİA basınları: 297 s.

4. Osman A.M. (2010). Azərbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci. Bakü, Kafkas Üniversitesi Yayınları: 345 s.
5. Şevvalsoy M.R. (2012). Dünya ekonomisine genel bakış. Ankara, Koçak yayınları: 234 s.

İnternet resursları

1. <http://www.economy.gov.az> - iqtisadiyyata dair əsaslar
2. <https://economy.gov.az> - 2019-ci il üzrə büdcə təsnifatı
3. <https://president.az/azerbaijan/silkroad>

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Azərbaycanca ÜDM (milyon ABŞ dolları) və adambaşına düşən ÜDM (ABŞ dolları) dinamikası.....	28
Qrafik 2: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsi Profisiti, milyon ABŞ dolları ilə...30	
Qrafik 3: ARDNF-nin dövlət büdcəsinin gəlirlərindəki payının zaman qrafiki (milyon manatla).....	31
Qrafik 4: Fərqli dövlət büdcəsi xərcləri kateqoriyalarının zaman qrafiki (milyon manatla).....	32
Qrafik 5: 2019-2023-cü illərdə ÜDM artımı.....	57
Qrafik 6: 2019-2023-cü illər üçün dövlət büdcəsi xərclərinin proqnozu.....	59

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: GZİT Analizinin Ümumi Qiymətləndirmə.....	52
--	----

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: 2019-2023 Azərbaycan Hökumətinin infilyasiya proqnozu.....	58
Şəkil 2: 2016-2020-ci illərdə Dövlət Neft Fondndan olunan köçürmələr.....	58